

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ**

**ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В КРАЇНАХ
АРАВІЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА
ПОЧАТКУ ХХІ СТ. У ВИКЛАДАННІ КУРСУ ІСТОРІЇ В
ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

Виконала: студентка 2 курсу 07-241М групи
Спеціальності 014.03 Середня освіта (історія)
Освітньо-професійної програми
“Середня освіта (історія)”
Катерина МОЦЬО

Керівник: Галина МИХАЙЛЕНКО, доцентка

Рецензент: Олексій МАКІЄНКО, доцент

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія та джерельна база дослідження.....	9
РОЗДІЛ 2. Політичні перетворення країн Аравійського півострова у другій половині ХХ століття.....	15
2.1. Загальний огляд політичних систем аравійських монархій.....	15
2.2. Особливості процесу політичних змін в країнах Аравійського півострова.....	20
РОЗДІЛ 3. Основні напрями розвитку економіки країн Аравійського півострова у другій половині ХХ століття.....	34
3.1. Політичне підґрунтя економічних перетворень другої половини ХХ століття.....	34
3.2. Становлення нафтової галузі як головної складової економічного розвитку аравійських країн.....	40
3.3. Розвиток газової промисловості в країнах Аравійського півострова як складова економічних перетворень другої половини ХХ століття.....	45
РОЗДІЛ 4. Політичні та економічні процеси в країнах Аравійського півострова на початку ХХІ століття.....	49
4.1. Загальна характеристика політичних й економічних процесів в аравійських монархіях на початку ХХІ століття.....	49
4.2. Особливості політичних та економічних перетворень в країнах Перської затоки на початку ХХІ століття.....	56
РОЗДІЛ 5. Зв'язок теми із викладанням курсу історії у закладах загальної середньої освіти.....	74
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТКИ.....	90
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача освіти ХДУ...	90

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Дослідження проблеми політичних та економічних перетворень в країнах Аравійського півострова в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. є вкрай важливим і актуальним завданням, що зумовлено динамічним зростанням економічної і геополітичної ролі зони Перської затоки в сучасних реаліях міжнародних трансформацій на політичній карті регіону Близького Сходу.

Аравійські монархії Перської затоки – Саудівська Аравія, Оман, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) і Бахрейн, пов'язані давніми історично сформованими відносинами, вони мають особливу культурну і релігійну специфіку, об'єднані спільними інтересами та усвідомленням необхідності колективних зусиль для вирішення власних проблем. Ці країни характеризуються схожістю політичних систем, заснованих на владі правлячих династій, а також прискореними темпами модернізаційних процесів, що надали можливість аравійським монархіям в найкоротші строки подолати соціально-економічну відсталість і стати процвітаючими, динамічно розвиваючими і політично стабільними державами, які здійснюють проєкти, спрямовані на подальше вдосконалення їх економічної бази і соціальної сфери.

Зона Перської затоки почала приваблювати інші країни, коли в цьому регіоні було відкрито перші нафтові родовища. Здавалося б ще з розпадом Оттоманської імперії (1453–1924 рр.), для аравійських монархій відкрився шлях до самоідентифікації, до самостійного й незалежного існування, оскільки відхід турецько-мусульманської коаліції з політичної авансцени світу призвів до втрати в арабському світі й без того формальної політичної єдності. Дійсно, з падінням Порти прискорюється легітимація влади династій, що нині правлять в Аравії та їх трансформація в сучасні держави. Проте зона Перської затоки

перетворюється на арену протистояння між західними супердержавами за домінування в регіоні. Поступово все більше посилюється вплив англійців, які почали активно втручатися в династичні протистояння на боці тих чи інших мусульманських правителів. З часом, політика Великобританії на Близькому Сході істотно вплинула на події та процеси в цьому регіоні, головним результатом чого, стало посилення тенденції централізації в регіоні загалом, а в особливості в арабському світі.

З економічного погляду країни Аравійського півострова є одними з ключових компонентів енергетичного, фінансового і торгово-комерційного потенціалу світового співтовариства. Зона Перської затоки є важливим енергетичним і фінансовим центром планети, крупним вузлом морських і повітряних комунікацій, а також надзвичайно великим природним нафтосховищем у світі. Лише зона Перської затоки володіє двома третинами світових запасів нафти й однією третьою резервами газу.

Геополітичне значення регіону в сучасних реаліях ХХІ ст. не викликає сумніву. Це пов'язано не лише з його потужними нафтовими ресурсами, але й зі стратегічним положенням на межі азійського, африканського і європейського континентів. Також цей регіон є володарем головних мусульманських святинь, що й обумовлює особливу роль приналежних до нього держав в мусульманському світі. Окрім цього, зону Перської затоки варто розглядати як субрегіон Близького Сходу, де відбуваються різноманітні динамічні події, що впливають на світову політику в цілому.

Тобто цілком обґрунтовано можна стверджувати, що країни-члени Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) відіграють на сьогодні помітну роль у підтримці робочого ритму світової економіки, торгівлі та фінансів; посідають чільне місце на політичній карті світу. Враховуючи неймовірний потенціал таких

ресурсів, роль Аравійського півострова й зони Перської затоки у цілому в структурі глобальних економічних зв'язків, а відповідно – і в системі сучасних міжнародних відносин буде лише посилюватись. Тож, безумовно, тема дослідження є актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Робота є презентацією регіонального аспекту всесвітньої історії. Такий вибір тематики, зумовлений ініціативною темою кафедри історії, археології та методики викладання, спрямованої на дослідження регіональної історії в українському вимірі (“Регіональна історія України: історіографія, методологія та джерельна база”). Крім того, дослідження пов'язане з темами курсів “Історія країн Сходу”, “Історія міжнародних відносин”.

Метою дослідження є прослідкувати політичні й економічні перетворення країн Аравійського півострова в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. та проаналізувати дотичність обраної теми до викладання курсу історії у закладах загальної середньої освіти.

Відповідно до поставленої мети, було визначено наступні **завдання**:

- 1) охарактеризувати загальні риси політичних систем країн Аравійського півострова;
- 2) дослідити політичні перетворення країн Перської затоки у другій половині ХХ ст.;
- 3) проаналізувати вплив Заходу на процес реформування політичної системи та економічних перетворень в країнах Аравії;
- 4) прослідкувати, як вплинула політична самостійність, здобута аравійськими монархіями, на процес економічних змін;
- 5) охарактеризувати роль нафтової та газової промисловості як базису економічного піднесення країн Аравійського півострова;
- 6) дослідити особливості політичних та економічних процесів в аравійських монархіях на початку ХХІ ст.;

7) дослідити зв'язок теми кваліфікаційної роботи з курсом історії в закладах загальної середньої освіти.

Об'єктом дослідження є розвиток країн Аравійського півострова у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Предметом дослідження є політичні та економічні перетворення в країнах Аравійського півострова в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. у викладанні курсу історії в закладах загальної середньої освіти.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період другої половини ХХ і початок ХХІ ст., коли в арабських країнах Перської затоки відбувалися ґрунтовні політичні та економічні перетворення, що прискорило трансформацію цієї групи держав у розвинені сучасні країни. Поштовхом для кардинальних і глибоких реформувань усіх сфер життя, стало виявлення величезних покладів нафтогазових ресурсів на території Аравійського півострова. Таким чином було створено умови і надано можливості для економічної та політичної модернізації в цій групі держав.

Територіальні межі дослідження охоплюють регіон Аравійського півострова, до якого входять такі країни, як Королівство Саудівська Аравія, Султанат Оман, Держава Катар, Держава Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Королівство Бахрейн.

Методологічна основа та методи дослідження. Методологічною основою роботи є принципи історизму, об'єктивності та всебічності. У роботі використано як загальнонаукові (систематизації, аналізу і синтезу), так і спеціально-історичні методи (історико-порівняльний, проблемний, історико-системний, історико-генетичний та проблемно-хронологічний). При дослідженні теми важливе значення мало використання методу критичного аналізу та синтезу джерельного та історіографічного матеріалу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в систематизації різноманітного матеріалу про політичні та економічні

перетворення в країнах Аравійського півострова в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. і його компактне представлення у кваліфікаційній роботі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали цього дослідження, висновки, узагальнення й отримані результати можуть бути використані учнями при підготовці до відповідних тем на уроки зі всесвітньої історії в закладах загальної середньої освіти, для написання рефератів, есе, статей із близьким тематичним змістом, а також студентами під час підготовки до семінарських занять з курсу новітньої історії країн Азії. Зрештою, робота буде корисною для усіх, хто цікавиться історією країн Аравійського півострова.

Апробація результатів роботи. Окремі аспекти кваліфікаційної роботи було висвітлено на XIV (III) Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених, аспірантів та студентів на тему “Проблеми регіональної історії України”. Конференція відбулася 24 травня 2019 р. в місті Херсон.

Публікації. Опубліковано статтю за проблематикою кваліфікаційної роботи: “Процес становлення нафтової галузі як головної складової економічного розвитку країн Перської затоки в другій половині ХХ століття” у збірнику «Проблеми регіональної історії України: Збірник матеріалів XIV (III) Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів “Проблеми регіональної історії України” 24 травня 2019 р. / Відп. ред. Н. М. Кузовова. Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2019. 144 с.».

Також було опубліковано статтю на тему “Особливості політичних перетворень в країнах Перської затоки на початку ХХІ століття” в збірнику “Магістерські студії. Альманах. Вип. 20. Херсон. ХДУ, 2020”.

Структура дослідження визначена його метою та завданнями. Робота складається зі вступу, 5-х розділів, висновків, списку використаних джерел (84 найменування), одного додатку, 80-ти сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Геоекономічна та геополітична роль арабських держав Перської затоки в сучасному світі неухильно зростає, що відповідно і стимулює неперервний науковий інтерес до спостереження за країнами Аравійського півострова. Тож дана проблематика досліджувалася як українськими вченими, так і зарубіжними дослідниками, про що свідчить наявність великого масиву наукових робіт з цієї тематики.

В українській історіографії більшість праць з даної проблематики лише побічно охоплюють питання економічної та політичної модернізації в країнах Аравійського півострова. Багато робіт присвячено дослідженню безпеки та інтеграційним процесам регіону Перської затоки, акцентовано увагу на зовнішній політиці аравійських монархій, на дестабілізаційних процесах близькосхідного регіону загалом. Вагоме місце займає дисертація доктора історичних наук Олени Коппель “Проблема безпеки Перської затоки в 70-ті – 90-ті роки”, 1999-го р. Також варто згадати працю кандидата політичних наук Жанни Ігошиної “Трансформація арабських країн в контексті процесів глобалізації”, 2011 р. Авторка здійснила комплексний, глибокий аналіз процесів глобалізації в контексті їх впливу на політичні, економічні, культурні та ін. перетворення арабських країн.

Окремі аспекти відповідної тематики досліджено такими науковцями, як І. І. Мудрієвська, С. Гасім, О. О. Волович, М. О. Замікула [24], В. В. Макух, Б. О. Парахонський, Г. В. Шелест, В. І. Нагайчук, Ю. С. Скороход, М. А. Субх [71], В. О. Швед, Г. М. Яворська, на сторінках наукового журналу “Науковий вісник Дипломатичної академії України”, науково-практичного журналу “Стратегічна панорама”.

Російська історіографія містить величезну кількість праць, присвячених дослідженню розвитку країн Перської затоки. Зацікавлення проблемами аравійських монархій починає зростати у 1980-ті рр., що, ймовірно, можна пояснити підвищенням їх статусу і значення у світовій економіці, політиці та міжнародних відносинах. Варто відзначити, що починають опубліковувати праці не лише про окремі країни, але й спостерігаються спроби системних досліджень нафтовидобувних монархій.

У 1981 р. правознавець С. О. Камінський видав книгу “Институт монархии в странах Арабского Востока”. Автор вперше поглиблено намагається розібратися в конституційному підґрунті монархічних країн Арабського Сходу, а саме – Бахрейн, Йорданії, Катару, Кувейту, Марокко, Об’єднаних Арабських Еміратів і Саудівської Аравії. Проте працю написано крізь призму радянського бачення й розуміння історії та історичних процесів.

Більш розширене дослідження проблематики арабських монархій Перської затоки було здійснено два роки по тому, у 1983 р., О. Г. Георгієвим і В. В. Озолінгом – “Нефтяные монархии Аравии: проблемы развития”. Автори монографії намагалися охопити перетворення нафтових монархій Аравії не лише в державно-правовій, політичній площині, але й в економічній та соціальній. Увагу здебільшого акцентовано на періоді 70-х років ХХ ст. Поза увагою авторів залишився Султанат Оман.

Одночасно, у 1983 р., було опубліковано книгу вченого-сходознавця та журналіста О. М. Васильєва “Персидский залив в эпицентре бури”. Автор детально досліджує проблему складної ситуації в зоні Перської затоки напередодні й під час ірако-іранської війни (1980–1988 рр.), характеризує взаємозв’язок нафтогазових ресурсів і світової політики. Особливо акцентовано увагу на аналізуванні стратегії Вашингтона (США) щодо енергетичних ресурсів в зоні Перської затоки:

автор зазначає, що США робили все можливе задля вилучення наявних там ресурсів і закріплення свого панування в цьому регіоні.

У подальші роки зацікавлення науковцями зоною Перської затоки починає лише зростати, особливо проблемами зовнішньої політики арабських монархій. Тож було опубліковано різноманітні монографії, статті, брошури, присвячені зовнішньополітичній тематиці країн Ради співробітництва (РСАДПЗ), діяльності західних держав на Аравійському півострові. Зокрема це праці В. В. Машина й О. І. Яковлева “Персидский залив в планах и политике Запада” (1985 р.), О. Г. Князева “Персидский залив: истоки напряженности” (1988 р.), В. Ю. Гошева “СССР и страны Персидского залива” (1988 р.).

Надалі увагу дослідників було зосереджено здебільшого на вивченні окремих країн Аравійського півострова. Варто згадати працю М. Г. Закарія й О. І. Яковлева “Нефтяные монархии Аравии на пороге XXI века” (1998 р.) [23]. Автори детально проаналізували роль нафтового фактора у процесах модернізації країн Перської затоки, та його подальший вплив на економічний розвиток цих держав.

У 2000 р. науковець І. О. Александров опубліковує монографію “Монархии Персидского залива. Этап модернизации” – перше в науці комплексне, масштабне дослідження розвитку арабських монархій Перської затоки в другій половині ХХ ст. Автор аналізує ключові аспекти соціально-економічної й політичної модернізації країн Аравійського півострова, їх внутрішню політику. Монографія містить надзвичайно об’ємний фактологічний матеріал, ґрунтовну джерельну базу.

Корисними й цікавими з погляду дослідження проблем політичних перетворень в арабських монархіях є праці таких дослідників-арабістів, як О. М. Родрігес-Фернандес (“Аравийские монархии в XX в.: экономика, политика, социальная структура”, 2000 р.) [62], О. С. Мелкумян (“История арабских стран. Государства Залива в XX –

начале XXI века”, 2018 р.) [46], В. Є. Донцов та Т. О. Чуриліна (“Политические системы монархий Аравийского полуострова”, 2007 р.) [17], М. А. Сапронова (“Армия в политическом процессе и конституционном механизме арабских стран”, 2002 р.) [65].

Комплексно досліджено економічні перетворення в арабських країнах Близького Сходу кандидаткою економічних наук Людмилою Руденко в монографії “Экономическая модернизация в арабских странах (конец XX – начало XXI века)”, опублікованої 2017 р. [64]. Авторка розглядає різноманітні аспекти економічної модернізації в аравійських монархіях; не оминає проблему “арабської весни”, аналізуючи економічні наслідки масових політичних виступів та військових конфліктів 2011 р.

Актуальні проблеми глобалізації, економічних та політичних процесів, міжнародних відносин у зоні Перської затоки висвітлено на сторінках збірника Інституту Сходознавства РАН (Г. Г. Косач [40, 41]), журналах “Ближний Восток и современность” (автори Хамамдех Мухаммад [74], Є. О. Касаєв [34, 35], В. О. Ісаєв [28], О. О. Філонік, В. П. Юрченко [78, 79], М. К. Надір [56]), “Региональная экономика: теория и практика” (Айдрус Ірина Ахмед Зейн [2, 3, 4]), “Арабские страны Западной Азии и Северной Африки (Новейшая история, экономика, политика)” – Г. Л. Гукасян [11, 12], Н. О. Денисов [15], І. П. Іванова [26]; “Азия и Африка сегодня” (Л. В. Шкваря [75, 76, 77], С. О. Мелкумян [43, 44, 45, 47–54]).

Багато аналітичних матеріалів й конкретних політологічних та економічних висновків щодо ситуації в країнах Перської затоки, містять роботи американських дослідників. Ґрунтовним дослідженням є монографія Дж. Петерсона “Країни Перської затоки: кроки назустріч політичній співучасті” (1978 р.). Автор аналізує механізм політичної влади в аравійських монархіях, детально розглядає політичний досвід Катару, досліджує інститут консультативних рад Катару, Оману й ОАЕ.

Варто згадати роботи М. Абіра “Саудівська Аравія в нафтову еру: режим та еліти; конфлікт і колабораціонізм” (1988 р.), Дж. Шо і Д. Лонга “Модернізація Саудівської Аравії” (1989 р.), А. Манро “Арабська справа: політика і дипломатія під час війни у Затоці” (1996 р.). Також слід виокремити праці таких авторитетних науковців, як Саймона Гендерсона, Джеймса Джефрі, Майкла Найтса, Майкла Рубіна – аналітиків Вашингтонського інституту близькосхідної політики, а також роботи Брюса Ріделя – співробітника Брукінгського інституту.

Основну джерельну базу дослідження становлять офіційні документи й матеріали монархій Перської затоки. Задля об’єктивного і всебічного відтворення політичних та економічних перетворень країн Аравійського півострова було залучено такі джерела:

1) Конституції аравійських монархій, які містять основні положення про механізм роботи держави (відповідно у кожній країні Аравійського півострова) та її органів, політичну систему, засади економічної політики. Також важливим джерелом є Тимчасові конституції, адже саме за їх наявністю, “тимчасовим” статусом і власне текстом можна проаналізувати політичне становище в державі на момент виникнення таких документів, рівень політичної стабільності, а враховуючи внесення змін і поправок можна прослідкувати орієнтири політики правлячих династій у різних сферах життя [36], [37], [38], [39];

2) Статут Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) є одним із ключових документів при дослідженні економічних перетворень країн Аравійського півострова. За допомогою цього Статуту можна побачити проблеми, що виникали між аравійськими монархіями на шляху до економічної інтеграції й проаналізувати перспективи цього процесу [70];

3) Єдина економічна угода Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) розкриває програму розвитку держав-членів Ради в економічній, фінансовій, торгівельній, нафтовій сферах, що

відповідно надає можливість визначити концепцію аравійських монархій щодо економічної інтеграції [18];

4) матеріали Конференцій, зустрічей керівників урядів та держав Аравійського півострова, під час яких висвітлювалися різноманітні проблемні питання в цих країнах, як в політичній, так й економічній сферах, обиралися стратегії розвитку, досягалися певні домовленості. Також такі документи надають змогу прослідкувати поступ інтеграційних процесів між державами Перської затоки.

Отже, як бачимо, регіон Перської затоки науковці не оминули увагою, ба навіть більше, дослідженню проблем розташованих там держав, присвячено безліч робіт. Звичайно, наведеними вище матеріалами як історіографічного, так і джерельного характеру, обмежуватися не варто і неправильно, адже систематично опубліковуються нові праці дослідників з цієї тематики, що містять оновлені дані з тієї чи іншої проблеми в країнах Аравійського півострова.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ КРАЇН АРАВІЙСЬКОГО ПІВОСТОРОВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1 Загальний огляд політичних систем аравійських монархій

Аравійські монархії, розташовані в зоні Перської затоки (Королівство Саудівська Аравія, Султанат Оман, Королівство Бахрейн, Держава Катар, Об'єднані Арабські Емірати і Держава Кувейт) є групою країн, що за своїм схожим історичним минулим, культурними цінностями і традиціями, політичною структурою, – помітно відрізняються від інших держав світу. Їх виокремлює не тільки стрімкий злет із середньовіччя у ХХІ ст. за деякими економічними, соціальними показниками, але унікальним є те, що тут, як ніде в світі, продовжують співіснувати елементи традиційного східного суспільства із сучасними політичними інститутами.

Процес творення і формування політичних систем в арабських монархіях Затоки відбувався під впливом декількох факторів: початок промислового нафтовидобування, піднесення національно-визвольних рухів та розгортання антимонархічних революцій в арабських країнах, рішення англійців наприкінці 1960-х р. залишити зону Перської затоки, революція цін на нафту після 1973 р., а також масштабна трудова імміграція в цей регіон [17, с. 185].

Позиції Великобританії в регіоні Перської затоки до початку ХХ ст. залишалися дуже міцними. Вона намагалася підтримувати безпеку, цілісність і стабільність цієї території, адже існувала необхідність в забезпеченні шляхів сполучення з Індією – колонією Великої Британії, що становила неймовірну цінність для англійців. Тож аби досягнути цієї мети британський уряд укладав договори з місцевими правителями. Такі угоди мали велике значення для самостійного й

незалежного розвитку державних утворень цього регіону, адже поступово вони набувають статусу суб'єктів міжнародних відносин, а отже, зміцнюють свій суверенітет. Договори також окреслювали кордони державних утворень Аравійського півострову [46, с. 7].

Аби Великобританія визнала легітимність місцевих правителів, вони вимушені були виконувати “поради” і дотримуватися “рекомендацій” британських політичних агентів, кількість яких у країнах Аравійського півострова швидко збільшувалась. За сприяння англійців в аравійських монархіях було створено перші регулярні збройні сили – загони добровольців – під командуванням британських офіцерів [6, с. 81].

Своєю чергою володарі, які скорилися владі англійців, починають інтенсивно зміцнювати свою владу й авторитет серед населення, здобувають визнання і прихильність. Великобританія воліла за краще підтримувати відносини з більш стійкими центрами сил, що для неї було надійніше і вигідніше, аніж нікому непідвладними і непередбачуваними бедуїнськими племенами, які мали занадто незалежних правителів. Дуже показовим у цьому випадку є приклад благополучної долі династій ас-Сабаха в Кувейті, аль-Халіфа в Бахрейнні, ас-Сані в Катарі, котрі змогли втримати свою владу і встояти перед численними викликами того часу саме завдяки англійському заступництву [6, с. 80-82].

Таку посилену діяльність Великобританії на Аравійському півострові, можна пояснити переслідуванням нею головної мети – захист своїх інтересів у цьому регіоні, адже понад 80% британського імпорту сирової нафти в 1949–1950 рр. надходило саме із зони Перської затоки.

Турбуючись про власні потреби, англійці несвідомо запустили процес перебудови різних родоплемінних утворень у більш стійкі, – політичні, що вже мали необхідні складники державної організації – централізовану систему управління, сучасне судочинство і т.д. Усі ці

зміни завадили створенню субрегіональної спільноти арабських племен і виникненню, в подальшому, на цій основі єдиного державного утворення, проте заклали основу нової співдружності держав – Об'єднаних Арабських Еміратів, Саудівської Аравії, Катару, Кувейту, Бахрейну та Оману [6, с. 5].

До початку 1970-х рр. арабські держави Перської затоки посіли перше місце в світі за розміром доходів на душу населення, чому сприяли великі прибутки від видобутку нафти, і що свідчило про покращення економічного добробуту цих країн. Потужним фінансовим припливом змогли скористатися передусім традиційні правлячі сімейства, хоча цей процес супроводжувався в деяких випадках заміщенням лідерів цих сімей (Абу-Дабі – 1968 р., Оман – 1970 р., Катар – 1972 р.). До влади приходили представники молодшого покоління, які були більш мобільними і здатними забезпечити розвиток держави в умовах швидкоплинних змін. Зазвичай ці зміни відбувалися шляхом державних переворотів, тобто в дусі традиційної політичної культури, завдяки суперництву між різними гілками правлячих династій і здебільшого не без участі західних спецслужб [17, с. 187].

Повноваження і функції держави у різних сферах в країнах Перської затоки дуже швидко розширювалися. Уряди ставали головними роботодавцями. Прикладом цьому є Кувейт, де в 1968–1969 рр. 70% усіх людей зайнятих лише в економіці – працювали на уряд. Це зумовило формування і стрімке зростання інститутів виконавчої влади: відомств, міністерств, а також збройних сил та органів безпеки. Відбулося реформування судової системи: була заборонена практика, що існувала в британських протекторатах, відповідно до якої юрисдикція поділялась між судами місцевих правителів, які займалися справами своїх підданих, та британськими судами, де розглядалися справи іноземців; призначено професіональних суддів, введено нові закони і громадянські кодекси.

Отже, на відміну від інших арабських країн з віковою традицією центральної влади у вигляді держави, в аравійських монархіях державні структури було створено відносно недавно.

Аравійські монархії зони Перської затоки характеризуються певним набором схожих рис політичних систем, серед яких варто акцентувати на тому, що провідна роль у цих системах належить правлячим родинам, члени яких утворюють ядро політичної еліти в кожній із держав: Аль-Халіфа – в Бахреїні, Аль-Сауд – в Саудівській Аравії, Аль-Тані – в Катарі, Аль-Сабах – в Кувейті, Аль Бу-Саїд – в Омані, Аль-Нахаян – в еміраті Абу-Дабі, Аль-Мактум – в еміраті Дубай, Аль-Касімі – в еміратах Шарджа і Рас-аль-Хайма, Аль-Нуйамі – в еміраті Аджман, Аль-Муалла – в еміраті Умм-аль-Кайвайн, Аль-Шаркі – в еміраті Аль-Фуджайра [17, с. 188].

Засади політичної легітимності режимів в аравійських монархіях майже однакові: це спадкова влада династії. При цьому вони також спираються і на законність релігійного спрямування – на іслам.

Монарх *de facto* очолює усі гілки влади: виконавчу, законодавчу й судову. Також він наділений статусом верховного головнокомандувача національних збройних сил. Ключові посади в структурах виконавчої влади (прем'єр-міністр, заступники прем'єра, міністри фінансів, іноземних справ, інформації та ін.) обіймають, як правило, члени правлячих сімейств [17, с. 188].

Іслам є державною релігією в усіх аравійських монархіях і слугує основним джерелом законодавства. Релігійні інститути відіграють важливу, а іноді й першорядну роль, в багатьох сферах життя арабського населення. Наприклад, в Саудівській Аравії монарх протягом тривалого часу поєднував світську і релігійну влади: він був еміром та імамом. В інших монархіях Перської затоки світська влада *de jure* відокремлена від релігійної, проте це не заважає тутешнім правителям керувати відповідно до ісламських принципів.

У традиційному мусульманському суспільстві майже всі державні й недержавні інституції підкорялися правителю. Улеми (ісламські інститути) було внесено до політичної системи. Крім того, що улеми забезпечували свого володаря необхідною правомірністю, вони слідували за дотриманням членами мусульманської громади разом з правителем, шаріату – священного закону; виступали в ролі суддів, а також організовували і контролювали систему освіти.

Ці принципи і головні засади “ісламського правління” в уявленні ісламістів є основою політичної системи, яка, переконані вони, більш досконала, аніж західна демократія. Однак ісламські правознавці визнають, що Коран містить лише загальні положення щодо політичної організації суспільства, а також те, що протягом чотирнадцяти століть свого існування ісламський світ зазнав різні форми правління. Проте все ж, кожна форма правління знаходила виправдання і обґрунтування в текстах ісламських правознавців [17, с. 190]. Таким чином, насправді немає специфічної форми ісламської системи влади. “Ісламський характер” будь-якого політичного правління був всього лише засобом легітимізації і раціоналізації, існуючої політичної влади.

На політичне життя монархій Аравійського півострова суттєво вплинули революційні процеси в арабських державах, особливо в Єгипті після 1952 р., Іраку після 1958 р. і в Північному Ємені після 1962 р., що призвели до падіння монархічних режимів. Потужний підйом націоналістичних, світських і антизахідних за своїм характером рухів, що охопили в другій половині 1960-х р. увесь арабський світ, становив серйозну загрозу правлячим режимам на Аравійському півострові, які декларували прихильність ісламським цінностям і підтримували дружні відносини з провідними країнами Заходу [17, с. 191].

Однак аравійські монархії залишалися відносно стійкими, а після поразки арабських країн в “шестиденній” війні 1967 р. почали

перетворюватися в силу, що суттєво впливала на концепцію внутрішньополітичного розвитку інших арабських держав.

Кожна з держав Аравійського півострова змогла пройти свій, в дечому унікальний, шлях політичного розвитку, вирішуючи на власний розсуд такі проблеми, як організація верховної влади, взаємовідносини між різноманітними політичними інститутами, між правлячою елітою і підданими. Це зумовлено багатьма чинниками: історією становлення правлячої родини, особистістю монарха, економічним становищем в країні, характером внутрішніх загроз та зовнішніх викликів, співвідношенням традиційних і ліберальних сил. Так, наприклад, Королівство Саудівська Аравія дуже відрізняється від Держави Кувейт. Об'єднані Арабські Емірати зовсім не схожі на Султанат Оман, як, загалом, й на інші держави. Тому варто детальніше зупинитися на політичних змінах, що відбувалися в другій половині ХХ ст., окремо в кожній з цих країн.

2.2 Особливості процесу політичних змін в країнах Аравійського півострова

Варто розуміти, що монархії Перської затоки не є демократіями в західному розумінні. Протягом тривалого часу державні утворення Аравійського півострова залишалися нестійкими, нестабільними, вони потрапляли під вплив різноманітних кон'юнктурних змін. На межі ХІХ–ХХ ст. у дрібних родоплемінних політичних утвореннях Аравійського півострова активізувався процес трансформації кочових шейхств у більш складні напівкочові державно-політичні утворення – еміратства. Поява більшості нині відомих міст була пов'язана з осіданням у них правлячих шейхських династій, що і стало основою сучасних аравійських монархій східних окраїн Аравійського півострова [46, с. 97].

Із середини ХХ ст. країни Перської затоки поступово перетворюються з об'єкта колоніальної й неокolonіальної політики Заходу в самостійну силу на міжнародній арені. Падіння рівня британського впливу на місцеві правлячі верхівки було нерівномірним. Кувейт здобув незалежність у 1961 р. Цього ж року Великобританія розірвала договір про протекторат з Кувейтом, який перший серед країн Затоки став незалежною державою і розпочав самостійне державне будівництво [46, с. 97]. У Бахрейнї англійці зуміли зберегти свою воєнно-морську базу до 1971 р. У Договірному Омані англійці почали згортати свою військову діяльність лише після оголошення в 1968 р. рішення про відхід із зони Перської затоки.

Рішення про виведення всіх військ Великобританії із Перської затоки урядом Англії було прийнято у січні 1968 р. Англійська газета “Таймс” зауважила, що “многие деятели нефтяной промышленности считают вооруженные силы раздражающим фактором” [42, с. 101]. У таких умовах британський уряд повинен був здійснити “сложный маневр в сложной обстановке” [42, с. 101]. Однак виведення військ не лише повністю не ліквідувало англійську військову присутність в Затоці (Англія продовжувала зберігати воєнну базу на о. Масіра), але й надавало Великобританії важелі політичного впливу.

Звістку про виведення британських військ керівництво держав Перської затоки, сприйняло по-різному. Але для правителів арабських монархій – Бахрейну, Катару і князівств Договірного Оману – ця подія була неочікуваною. Ухвалюючи таке рішення, уряд Англії намагався віднайти нові шляхи збереження в зоні Затоки своїх економічних і політичних позицій. З цією метою було запропоновано план об'єднання Катару, Бахрейну і князівств Договірного Оману в окрему федерацію.

Великобританія і США вже раніше вдавалися до спроб об'єднати князівства у федерацію. Проте кожна з цих спроб зазнала краху. Головними причинами неспіху були розбіжності як між

Великобританією, Іраном і Саудівською Аравією, так і протиріччя між самими учасниками майбутньої федерації. У результаті, лише 1971 р. цей задум буде втілено в життя, коли 6 еміратів утворили федерацію Об'єднані Арабські Емірати і підписали її тимчасову Конституцію.

У нових умовах західні держави все одно прагнули зберегти і навіть розширити сфери свого впливу в країнах Сходу, зробити їх залежними через економічні, фінансові, політичні зв'язки. Проте все ж характер взаємовідносин між Великобританією і цією групою країн змінився. Розпочалася нова сходинка в історії арабських монархій, етап незалежного політичного розвитку: створення сучасних політичних структур і нормативно-правових засад державності [46, с. 97].

Адміністративно-державні реформи в монархіях Затоки стартували з утворення нового для цього регіону центрального державного апарату – “Державного секретаріату” (виконував загальні консультативно-виконавчі функції: здійснював підготовку та ухвалення законопроектів, декретів і наказів), до формування якого значною мірою долучилися британські політичні радники.

Бахрейн став першою монархією Аравійського півострова, де в 1930 р. було створено державний секретаріат, який отримав назву “Рада з питань управління”. Новоутворений орган успішно функціонував у складі 21 департаменту до 1970-х р. Про його впливовість можна судити за тим фактом, що навіть сам голова держави спирався на роботу цього апарату [6, с. 79].

На початку 1970 р. “Раду з питань управління” було частково ліквідовано і впроваджено “Державну раду”. Внаслідок реорганізації повноваження глави держави посилювалися, що призвело до укрупнення і злиття деяких департаментів (замість 21 було створено 11). Через рік після здобуття Бахрейном незалежності в 1971 р., Державну раду замінено сучасним урядом – Радою міністрів [44, с. 84].

У подальшому активний процес розбудови центрального державного апарату розпочався у Кувейті, незадовго до здобуття ним політичної незалежності: 19 квітня 1961 р. після довготривалих переговорів було підписано міждержавну домовленість про скасування англо-кувейтського договору 1899 р., й емірат проголосив про здобуття політичної незалежності.

В умовах динамічного зростання зовнішньої загрози, перед Кувейтом постало питання вибору союзників, які б були здатні забезпечити національну безпеку держави і стати її гарантом. Розпочався розвиток інтеграційних зв'язків з країнами арабського світу: 20 липня 1961 р. Кувейт прийняли до членства міжнародної організації – Ліги арабських держав (ЛАД).

Зовнішньополітична криза 1961 р. внесла до порядку денного питання про національне згуртування і проведення з цією метою низки політичних реформ. Наприкінці цього ж року почалося формування Вищої ради – дорадчого органу, до складу якого ввійшло десять представників сімейства Аль-Сабах. Також було проведено вибори до Установчих зборів, завдання яких полягало у розробці проєкту Конституції. 16 листопада 1962 р. Конституцію було затверджено. Вона проголошувала Кувейт (стаття 4) спадковим еміратом нащадків Мубарака Аль-Сабаха [37]. Обрання нового правителя розглядалося як внутрішня справа правлячої династії. Перебування при владі представників правлячої родини Аль-Сабах є, з офіційного погляду, головним чинником законності держави Кувейт [48].

До середини 1960-х рр. внутрішньополітичне становище в Кувейті загострюється. Причиною цьому слугували конфлікти між “традиціоналістами” і “прогресистами”. Вони мали різне бачення щодо шляхів досягнення економічного суверенітету і забезпечення національних пріоритетів розвитку. Емір Сабах ас-Салім ас-Сабах (посів престол у 1965 р.) відмовився від тактики політичного лавірування між

різними групами і став на шлях придушення опозиційних рухів у країні. На цьому політичному тлі з особливим занепокоєнням було сприйнято звістку про арабо-ізраїльську війну 1967 р. (Шестиденна війна). З одного боку, владна верхівка, прагнучи закріпити свої позиції в арабському світі, і враховуючи присутність у державі великої кількості палестинців, виступили за підтримку арабських країн. Кувейт був дуже активним учасником Багдадської конференції арабських нафтодобувних держав, за рішенням якої вводилося ембарго на продаж нафти тим державам, які підтримували Ізраїль [62, с. 105-106].

Певний час у країн-експортерів нафти побутовали ілюзії щодо можливості застосування вуглеводнів в якості політичної зброї. Під час “Жовтневої війни” (6 жовтня 1973 р.) ними було знову введено ембарго на постачання нафти державам, на допомогу й підтримку яких спирався Ізраїль – Португалії, США, Нідерландам, Пд. Африці та Родезії. Однак такий крок виявився неефективним, оскільки країни, що потрапили під вплив ембарго, мали можливість обійти його: вони купували вуглеводневу сировину через посередників. Тому в липні 1974 р. “енергетичні санкції” було знято [59, с. 24].

Утім, хоча спроба використання нафтової зброї арабськими нафтовидобувними країнами Перської затоки виявилася невдалою, все ж принесла певні результати: це стало початком посилення політичного впливу аравійських монархій у регіоні.

Подібно протікав процес узаконення структур державного апарату в 1960-х рр. у Катарі. Очільник держави шейх Ахмад ібн Алі видав документ, який містив розпорядження про створення таких відділів: у справах бюджету і фінансів, з адміністративних справ і законодавства, а також відділ із питань нафти. Очолили стратегічно важливі структури члени правлячої родини ас-Сані. Саме ці установчі підрозділи утворили ядро “Консультативної ради” в складі 15 призначених членів. Зі

здобуттям Катаром незалежності в 1971 р., Консультативну раду було перетворено в Раду міністрів.

Першу Тимчасову конституцію Катару було опубліковано в 1970 р. У 1972 р., коли владу захопив емір Халіф Бен Хамад Аль-Тані, до неї внесли деякі поправки [17, с. 215].

Перша стаття Конституції Катару проголошує, що Катар – це незалежна суверенна арабська держава. Релігією держави є іслам, і закони шаріату повинні слугувати основним джерелом законодавства. Політична система є демократичною, а офіційною мовою – арабська. Народ Катару визначався невід’ємною частиною арабської нації [36].

У 1995 р. було здійснено державний переворот, організований під керівництвом старшого сина правителя – спадкового принца Хамада, в результаті якого влада перейшла до нового покоління, яке не так міцно трималося традиційних поглядів, ніж попереднє. За наполягання нового еміра до Конституції було внесено такі зміни: “Власть в государстве – наследственная по линии семейства Ааль-Тани. Она переходит от отца к одному из его сыновей. Если же у него нет сыновей, то власть передается по выбору эмира одному из членов семейства Ааль-Тани. Эмир назначает наследника престола своим указом” [17, с. 216].

Щодо еміратів, які на сьогодні входять до складу Об’єднаних Арабських Еміратів (Дубай, Абу-Дабі, Шарджа, Умм-аль-Кайвайн, Аджман і Фуджайра спочатку утворювали так званий Договірний Оман, що перебував під протекторатом Великобританії; у лютому 1972 р. було приєднано ще один емірат – Рас-аль-Хайма), тут адміністративно-державні реформи розпочалися лише після їх остаточного об’єднання в єдину федерацію і набуття ними політичної незалежності в 1971 р. Тільки в еміраті Абу-Дабі створення централізованого державного апарату відбулося декілька років раніше, починаючи з середини 1960-х рр., коли там активізувався процес видобутку і розробки нафти [58, с. 114].

Відповідно до Тимчасової конституції 1971 р. ОАЕ є частиною великої арабської спільноти, яка об'єднана єдиною релігією, мовою, спільною історією та долею. Народ ОАЕ постає монолітним, неподільним народом, який є частиною арабської нації [38]. Також згідно з цим Основним законом, ОАЕ створювались передусім як економічний і митний союз еміратів: “Эмираты являются единым экономическим и таможенным пространством; союзным законодательством определены временные сроки, соответствующие формированию этого пространства” [38].

Президентом об'єднаної держави було обрано правителя Абу-Дабі шейха Заїда бен Султана Аль-Нахайяна, віце-президентом – володаря Дубая шейха Рашида бен Саїда Аль-Мактума. Новий лідер уклав з Великобританією договір про дружбу, який ліквідував усі попередні домовленості, що були підписані між еміратами-членами ОАЕ й англійським урядом. Статусу тимчасової столиці новоутвореної держави набуває місто Абу-Дабі. Наприкінці 1971 р. ОАЕ прийняли до ЛАД, а також вони стали членами Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Протиборство між правителями Абу-Дабі й Дубая яскраво характеризує внутрішньополітичне становище ОАЕ. Емір Дубая є прихильником за відносну незалежність, самостійність членів федерації, а правитель Абу-Дабі виступає за зміцнення централізованої федеральної влади [58, с. 115].

Від початку свого утворення ОАЕ офіційно ввійшли до групи країн, що дотримуються “абсолютного нейтралітету”, власне це й дозволяє їм зберігати “рівну віддаленість” від Заходу і Сходу [58, с. 115].

Дещо інакше проходили адміністративно-державні реформи у Саудівській Аравії. До середини 1970-х рр. у структурі державної влади Саудівського Королівства не відбувалося жодних кардинальних змін чи нововведень. Король продовжував займати місце центральної фігури в системі влади, зосередивши у своїх руках всю вищу законодавчу,

виконавчу і судову влади. Водночас він повинен був враховувати інтереси найбільш авторитетних прошарків населення: сімейного клану Саудитів, впливових улемів, шейхів племен, представників нових соціальних верств, пов'язаних із бюрократичним апаратом і збройними силами.

Уряд країни здебільшого формується з представників королівського сімейства. При ньому діяла Консультативна рада, члени якої (до 50–70 осіб) призначаються королем. Але найбільш важливі рішення затверджує вузьке коло осіб з найближчого оточення короля, зазвичай пов'язане між собою близькими родинними стосунками. Члени королівського сімейства займають ключові позиції в саудівському бізнесі, багато хто з них здобув освіту на Заході, утворивши групу так званих “королівських технократів” [58, с. 95].

Незважаючи на таке реформування, позиції та статус ваххабітської релігійної верхівки залишились недоторканими. У їхньому розпорядженні знаходились комітети суспільної моралі, через які ваххабіти продовжують диктувати свої норми побуту та поведінки громадян. Не слід забувати, що Саудівська Аравія займає особливе місце в мусульманському світі як держава, на території якої зародився іслам, і де знаходяться священні Мекка та Медина, що також об'єктивно впливає на зміцнення авторитету богословів [59, с. 27]. Характерним є те, що політика правлячої верхівки не всіх задовольняла і тому підпадала під серйозні напади невдоволених. Прикладом цьому можуть слугувати події в Хіджазі восени 1979 р., коли поки ще нікому невідома організація “Рух мусульманських революціонерів Аравійського півострова”, під керівництвом 47-річного Джухаймама аль-Отейба, згуртувала навколо себе приблизно 3,5 тис. повстанців, які піднялися на боротьбу проти династії Саудитів. Учасники антиурядових демонстрацій вимагали відновлення ортодоксального ісламу, закликали до повалення авторитарних і продажних правителів, вигнання з королівства іноземців,

і вже 20 листопада спромоглися захопити головну мечеть Мекки Аль-Харам. Лише два тижні по тому війська уряду придушили повстання [58, с. 97].

За правління нового короля Фахд ібн Абд аль-Азіза ас-Сауда (проголошено 13 червня 1982 р.) внутрішньополітична ситуація в державі дещо змінилася. Її особливість полягала в тому, що правлячий режим Саудівської Аравії постійно потрапляв під критику і тиск з боку мусульманських релігійно-політичних кіл.

Остаточне налагодження адміністративно-територіального устрою Саудівського Королівства завершилось у 1993 р., коли було видано королівський декрет, який юридично закріпив територіальне розмежування 14 еміратів: Хаїл, ал-Баха, ал-Курайат, ал-Джауф, ал-Касим, Асир, Джазан, Наджран, Медина, Мекка, Табук, Північна провінція, Рїяд, Східна провінція [6, с. 27].

Таким чином, утворене на початку ХХ ст. на підґрунті бедуїнської общини, Саудівське Королівство докорінно модифікувалось, поєднавши у собі традиційний базис арабської та ісламської цивілізації з деякими доробками й досягненнями західної культури [81, с. 48].

Оман зайняв місце останньої монархії Перської затоки, де було розпочато процес розбудови адміністративно-державного апарату. Реформи впроваджувалися протягом 1970–1980-х рр. Фактично, жодних центральних органів управління в державі не існувало, оскільки султанська влада визнавалася лише в Маскаті й в деяких інших районах прибережної лінії Оману (по закінченню Другої світової війни на території сучасного Оману продовжували співіснувати дві держави – суверенний імамат Оман і підвладний Великобританії султанат Маскат) [6, с. 91-92].

Причиною такої серйозної затримки була розколотість країни, відсутність у ній стійкої влади, самотність різноманітних племен Оману від правлячої в Маскаті династії аль-Бу Саїд. Більшість шейхів

потужних племен зберігали автономність, мали власні війська і зв'язки з правителями сусідніх з Оманом монархій. Крім цього, на відміну від інших територій Аравії, племена, що проживали в Омані, структувалися за релігійним чинником, враховуючи приналежність до двох течій ісламу – ібадизму (союз племен хінаві) та сунізму (союз племен гафірі) [6, с. 92].

На час здобуття незалежності в 1970 р. Оман фактично перебував у стані сепаратизму, роздробленості й ізольованості від зовнішнього світу. Становище ускладнювалось відсутністю інфраструктури, власної грошової системи, засобів комунікації, а більша частина населення проживала відособлено від центральної влади.

Ситуація почала змінюватись лише з приходом до влади султана Кабуса ібн Саїда аль-Бу Саїда. Проголосивши державну незалежність Оману в 1970 р., султан Кабус ібн Саїд розпочав реформування всієї системи влади в султанаті. Реформи стартували з введення в обіг оманської грошової одиниці (1970 р.) – оманського ріала; цього ж року султан створив Раду міністрів у складі декількох центральних міністерств – внутрішньої безпеки, фінансів, оборони і нафти, що заклали ядро майбутнього уряду, а також Тимчасову раду з функціями вищого виконавчого органу [17, с. 224].

Султан Кабус вжив заходів, що спроможні були вивести країну із внутрішньополітичної кризи. У 1971 р. він відвідав деякі сусідні арабські держави. У ході відвідин Ер-Ріада султан і король Саудівської Аравії Фейсал досягли домовленостей щодо налагодження тісної співпраці. У своїх офіційних промовах султан декларував прихильність ідеям панісламізму і панарабізму, в них виражалась солідарність із боротьбою арабських країн проти Ізраїлю, за надання палестинцям національних прав. 29 вересня 1971 р. Султанат Оман було прийнято в члени ЛАД, а 7 жовтня він став повноправним членом ООН [46, с. 57].

Засади внутрішньої політики правлячої еліти Омана полягають у намаганнях зберегти монархічну форму правління. З метою централізації органів державного управління султан у 1972 р. усунув прем'єр-міністра Таріка бен Теймура і очолив уряд, одночасно обіймаючи посаду міністра закордонних справ, оборони і фінансів.

Значущим етапом сучасного політичного розвитку Султанату Оман стало прийняття 6 листопада 1996 р. Основного закону – конституції країни, де вперше було визначено структуру влади і повноваження різних її гілок. Прийняття Конституції ознаменувало початок нового періоду в розвитку Оману. Такий крок став можливим, коли країна досягла важливих успіхів у своєму внутрішньому розквіті, а також у зовнішній політиці [54, с. 108].

Стаття перша Конституції держави проголошувала, що Султанат Оман – це арабська, ісламська, незалежна, суверенна держава зі столицею в м. Маскат [39]. У другій статті зазначалося, що іслам є державною релігією, а шариат – основою законодавства [39].

Одними з важливих є дві статті Основного закону – 10 і 11, які визначають політичні та економічні засади держави. Політичні принципи передбачають гарантії збереження незалежності, суверенітету, територіальної цілісності, протистояння будь-якій агресії, а також виконання домовленостей і договорів. Економічні принципи гарантують зобов'язання розвивати економіку на основі справедливості та положень вільної економіки, забезпечуючи тісну взаємодію між приватним і державними секторами [54, с. 110].

З початком нової віхи в історії арабських монархій (1960-ті рр.), на політичну авансцену регіону Перської затоки вийшли США, що проголосили його зоною своїх стратегічних інтересів. Надзвичайна активність американців на Аравійському півострові внесла до порядку денного, розташованих тут монархій, широкий спектр проблем з питань забезпечення регіональної безпеки, воєнно-

політичного й соціально-економічного співробітництва в рамках міждержавного інтеграційного блоку – “Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ)”. Утворенню цієї Організації передувала XI Конференція керівників уряду та держав арабських країн (м. Амман, Йорданія), скликана в листопаді 1980 р. Саме на ній Кувейт звернувся до учасників з меморандумом, в якому закликав до об’єднання держав Перської затоки. Завершальним кроком на шляху до створення РСАДПЗ стала зустріч 25 травня 1981 р. керівників майбутніх країн-учасниць, на якій було затверджено Статут Ради співробітництва [1, с. 163]. Отже, так розпочався інтеграційний процес в зоні Перської затоки.

Ця регіональна організація за своєю назвою визначає коло учасників цього об’єднання – ОАЕ, Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Катар і Оман. Статут Ради припускав, що вона повинна була носити закритий характер, тому що в документі не було передбачено алгоритму прийняття нових членів. У статті 5 Статуту “Членство в Раді співробітництва” вказується: “Совет сотрудничества состоит из шести государств, принимавших участие в совещании министров иностранных дел 4 февраля 1981 г. в Эр-Рияде” [70]. Таким чином, “шістка” намагалася не допустити розширення складу своїх учасників, побоюючись потенційного порушення вже сталого балансу внутрішніх сил у своєму складі, у випадку вступу в її ряди інших країн (наприклад, Іраку) [51, с. 113].

Военно-морська діяльність США у водах Перської затоки не була згорнута ні по закінченню “холодної війни”, ні після припинення ірако-іранської війни (“танкерна війна”, 1980–1988 рр.). США проголосили своєю метою збереження при владі в аравійських країнах монархічних режимів [59, с. 23]. Тому створення такої регіональної організації, як РСАДПЗ, мало справді вагоме значення: вона консолідувала шість арабських монархічних держав, на чолі яких стояли представники

правлячих династій, які взяли на себе зобов'язання зберегти стабільність у своїх країнах [52, с. 83]. Так розпочалося військове співробітництво аравійських монархій (1980-ті рр.). У подальшому, в умовах наростання напруги воєнно-політичної ситуації в регіоні Перської затоки (окупація Іраком Кувейту в серпні 1990 р. надала нове забарвлення проблемі безпеки. Вона наглядно продемонструвала нездатність аравійських монархій Перської затоки протистояти більш сильним регіональним гравцям, а також неспроможність створити колективну самооборону [60]) країни-учасниці РСАДПЗ вимушені були розпочати більш тісну співпрацю у сфері оборони, при чому постало питання щодо важливості для них орієнтування на зовнішню підтримку [78].

Як бачимо, специфічною рисою регіону Перської затоки в досліджуваний період, була його політична нестабільність, що своєю чергою вплинуло на конституційну нестабільність. Наявність тимчасових конституцій було результатом швидких змін політичної кон'юнктури в аравійських монархіях, дія яких передбачалась в межах відносно короткого перехідного періоду. Проте деякі тимчасові конституції є чинними на сьогодні, наприклад, Конституція Катару 1972 р. Унаслідок політичної нестійкості в окремих державах конституції втрачали свою силу й призупинялися на досить тривалий час. Тобто це означає фактично безконституційне правління, що мало місце, зокрема, у Бахреїні з 1975 р. [65, с. 211].

Серйозною опорою правлячих режимів у монархіях Аравійського півострова є армія й органи безпеки. Вони займають ключові позиції у підтримці внутрішньої політичної стабільності цих країн, а також у протидії зовнішнім загрозам. Силові структури завжди перебували в полі зору надмірної уваги монархів. Невипадково протягом багатьох десятиліть саме аравійські монархії були найкрупнішими в світі постачальниками сучасного озброєння. Утім офіцерський корпус не є самостійним суб'єктом внутрішньополітичних процесів. Не

покладаючись повністю на власні сили, монархії Перської затоки підтримують тісні воєнно-політичні відносини з провідними державами Заходу, насамперед зі США [7, с. 35].

Отже, процес оформлення адміністративно-державного устрою в арабських монархіях протікав нерівномірно. Загалом, створення централізованого державного апарату в країнах Аравійського півострова багато в чому стало заслугою британських резидентів і політичних радників, які були безпосередньо залучені до процесу державної розбудови арабських монархій. Серед них особливо слід відзначити англійця Генрі Філбі, радника короля Саудівської Аравії з політичних питань. Інший англієць, офіцер британської армії Х'ю Олдман, займав посаду міністра оборони Омана і дослужився до голови вищого виконавчого органу країни – Тимчасової ради.

Запозичення окремих рис західної політичної моделі й адаптація їх у країнах Аравійського півострова виявилось в цілому малоуспішним. Діяльність парламентів і Консультативної ради в монархіях Перської затоки не перетворила ці країни в парламентські монархії. Рівень політичної зрілості народних мас виявився занадто низький, а труднощі в цій сфері політичної культури настільки великі, що провідну роль у суспільному житті і в подальшому відіграватиме держава.

Проте все ж демократизація в арабських монархіях відбувається чи точніше впровадження деяких її елементів, просто вона не повторює й не може повторити західного досвіду. Процес демократизації в цих країнах буде розвиватися на власній основі. Адже арабські племена мали давні та міцні традиції племінної демократії, що існують і сьогодні.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АРАВІЙСЬКОГО ПІВОСТОРОВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

3.1 Політичне підґрунтя економічних перетворень другої половини XX століття

Нафтовидобувні монархії Аравійського півострова об'єднує ціла низка спільних особливостей і тенденцій розвитку: географічна близькість, структура населення, форма державного правління, а також наявність в їхніх надрах вуглеводних ресурсів. Із середини XX ст. землі Перської затоки опинилися в епіцентрі світових процесів. Відкриття надзвичайно фантастичних покладів нафти й запасів газу перетворило Аравійський півострів в один з найважливіших стратегічних регіонів планети, а розташовані на цій території країни – стали одними із найбагатших держав світу.

Шість держав (ОАЕ, Бахрейн, Кувейт, Катар, Кувейт, Саудівська Аравія, Оман), з 1981 р. об'єднані в Раду співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ), на сьогодні становлять сутність поняття “Затока” і займають виняткове місце на економічній і, як наслідок, політичній мапі світу [20, с. 31].

Економічна модернізація країн Аравійського півострова протягом останніх трьох десятиліть, була багато в чому продовженням процесів, що розпочалися після здобуття ними політичної незалежності. Наявність величезних нафтових багатств створило об'єктивні умови і надало можливості для економічної модифікації в цій групі держав. Однак для того, щоб скористатися всіма ресурсами нафтові монархії мали, насамперед, володіти достатнім рівнем політичної автономності,

контролювати власну нафтову промисловість і мати важелі впливу на механізм ціноутворення на світовому ринку нафти [63, с. 190].

Країни Аравійського півострова здобули політичну незалежність лише в 1960-ті – на початку 1970-х рр. Навіть Саудівська Аравія, хоча й зберігала політичну самостійність, в найважливіших питаннях нафтової політики також не мала вирішального голосу аж до початку 1970-х рр. [25, с. 93]. У цей період аравійськими державами було зроблено перші кроки на шляху до встановлення реального контролю над власною нафтовою промисловістю, яка до цього фактично являла собою економічний анклав, що належав іноземному капіталу [69, с. 31].

Утім боротьбу за національний контроль над джерелами нафти проти нафтових монополій, що ними володіли, аравійські монархії почали раніше, майже одразу після досягнення ними державної самостійності протягом 1950-х – 1960-х рр. Створення національних нафтових компаній, об'єднання нафтовидобувних країн в асоціації (у 1960 р. було створено Організацію країн-експортерів нафти (ОПЕК), одними із засновників якої стали Саудівська Аравія і Кувейт, а в 1968 р. – Організацію арабських країн-експортерів нафти (ОАПЕК), що підсилило статус арабських країн у ході зміни свого фактично напівколоніального становища), перегляд умов концесій на користь країн-виробників, використання протиріч між споживачами, взаємодопомога й співпраця аравійських країн, організація ними самостійного збуту своєї нафти, оминаючи іноземні нафтові компанії, викуп їхніх акцій національним капіталом – це були ті методи боротьби, які послаблювали і розмивали засади панування в регіоні колишніх метрополій та їх нафтових компаній [23, с. 24].

До середини 1973 р. аравійські монархії здобули низку вирішальних перемог у протистоянні за свою нафту та її джерелами. Загалом можна вважати, що до цієї часової межі країни Аравійського півострова зуміли встановити повний чи частковий державний

суверенітет над власними джерелами нафти. Завдяки цьому вплив нафтового фактору на розвиток арабських держав Перської затоки значно посилювався [13, с. 17].

Процес остаточного переходу нафтової промисловості під національний суверенітет аравійських монархій завершився на початку 1980-х рр. Закон про націоналізацію в Кувейті було прийнято в 1975 р. Цього ж року Дубай викупив 100% активів концесійної компанії. У липні 1976 р. націоналізація завершилася в Катарі, 1975/76 рр. – в Бахреїні [5, с. 5]. У Саудівській Аравії наприкінці 1977 р. було оголошено про досягнення принципової домовленості про викуп 100% активів АРАМКО (Арабсько-американська компанія) [64, с. 15]. Тож поступово арабські країни Затоки прибрали до своїх рук все нафтове господарство (Саудівська Аравія і Кувейт – шляхом викупу) і розпочали самостійно визначати нафтову політику [21, с. 37].

Доходи від нафти все частіше почали спрямовуватися на розвиток країн, на закладення підвалин сучасного життя для народів, що їх населяли. До початку 1990-х рр. нафтовий фактор перетворився на стабільний, який надавав важливий, а іноді й вирішальний вплив на політичне, військово-стратегічне і соціально-економічне становище в арабському регіоні.

При здійсненні нафтової політики правлячі режими переслідували як власні корисливі, так і загальнонаціональні інтереси. Наприклад, у Кувейті, відразу після націоналізації нафтового господарства, держава зробила ставку на більш економне витрачання не відновлюваних природних ресурсів [28, с. 8]. У Саудівській Аравії навпаки, держава була готова всіляко нарощувати видобуток нафти, але зміна кон'юнктури на світовому ринку і погіршення умов видобутку змусили її до скорочення видобутку [23, с. 76].

Помітну роль в економічній політиці аравійських монархій відігравала Рада співробітництва арабських держав Перської затоки

(РСАДПЗ). З припиненням “нафтового буму” для всіх країн стала очевидною необхідність більш тісних і координованих економічних зв’язків як у сфері внутрішньо регіональної торгівлі, так і в промисловій та фінансовій галузях. Найважливішою сферою інтересів для них залишається нафтова, адже нафтовий експорт забезпечував навіть в середині 90-х рр. ХХ ст. 80% їхніх доходів [22, с. 31].

У листопаді 1981 р. країни-учасниці РСАДПЗ (Бахрейн, Кувейт, Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар і Оман) ухвалили Єдину економічну угоду. У преамбулі наголошувалось, що учасники домовились про координацію їх політики в галузі промисловості, фінансів, торгівлі. У статті 11 йдеться про зобов’язання країн-учасниць узгодити і гармонізувати політику в галузі нафтової промисловості [18]. Цей договір надав потужного поштовху економічним і політичним зв’язкам між арабськими монархіями як на багатосторонній, так і двосторонній основі [8, с. 13].

Треба віддати належне мудрій і цілеспрямованій політиці місцевої влади ОАЕ: за час нафтового “буму” було завершено основну частину крупних проєктів інфраструктури і промислових підприємств, спорудження яких потребувало найбільш значних витрат. Тут практично відсутні “піраміди нафтової ери”, тобто немає непотрібних “престижних” об’єктів, що іноді споруджувалися в інших країнах під впливом ейфорії від “золотого нафтодоларового дощу” 1970-х рр. В ОАЕ кошти вкладалися перш за все в серйозні й довготривалі проєкти, що мали стати стартовою площадкою для “стрибка” в ХХІ ст. [33, с. 104]. Щодо масштабів розвитку країни можна сказати зважаючи на те, що в 1990 р. об’єм торгівлі одного тільки емірату Дубай, “Гонконг Близького Сходу”, становив 11 млрд дол. [64, с. 116].

Кувейт також розумно й економно витрачав запаси енергетичних ресурсів, проте прагнув до збереження стабільно високої ціни на нафту. Наприклад, у другій половині 1970-х – на початку 1980-х рр. різко

понижив рівень видобутку нафти: з 152 млн т у 1975 р. до 61 млн т у 1987 р. Настільки помітне скорочення видобутку було пов'язане з підвищенням ефективності використання нафтових ресурсів [23, с. 82].

Кувейт цікавий тим, що ця монархія з відносно слабо розвиненою громадянською культурою, зуміла використати нафтові доходи для досягнення достатньо таки високого рівня благополуччя. Політика кувейтського уряду характеризується рисами, що є спільними для всіх відносно успішних країн, багатих на нафту: суворий державний контроль над нафтовими доходами, їх перерозподіл, спрямований на підтримку соціального миру, активне стимулювання зростання несилових галузей, відсутність геополітичних цілей [11, с. 13].

Політика правлячої верхівки Бахрейну була дуже схожою на політику незалежного Кувейту. Однак для того, щоб більш поглиблено засвоїти кувейтський досвід, треба було різко збільшити обсяг капіталовкладень в національну економіку. Тим часом, доходи Бахрейну від нафти залишалися порівняно скромними. “Великий стрибок” Бахрейну виник не сам по собі, не від стихійних сил ринку, а від цілеспрямованої і продуманої політики держави. Саме вона взяла під свій контроль стратегічні галузі, враховуючи і паливно-енергетичний комплекс, нафтохімію, чорну і кольорову металургію, судноремонт, віддавши інше на відкуп у приватні руки, і забезпечила режим найбільшого сприяння приватному бізнесу, розробивши та запровадивши законодавство, яке є одним з найбільш м'яких і ліберальних у світі [3, с. 190].

Від початку відкриття нафтових родовищ на території Аравійського півострова, Саудівська Аравія швидко трансформувалася з поселення із середньовічним способом життя в сучасну державу, що володіє суперсучасним технологічним обладнанням. Проте Саудівське Королівство виявилось не в змозі переступити через столітні традиції кочівників-бедуїнів. Саудівська верхівка і релігійна еліта Аравії пильно

стежили за традиційним укладом життя суспільства і не дозволяли в цьому плані жодних змін [57, с. 467].

Фактично, маючи ВВП (валовий національний продукт), що дорівнює щорічно близько однієї чверті трильйона доларів, арабські монархії теж поділяються на “багатих” і “бідних”. До багатих відносяться ОАЕ, Саудівська Аравія, Кувейт і Оман. До небагатих (бідними їх називати не є зовсім коректним) – Катар і Бахрейн [26, с. 48]. Нафтова політика монархій Перської затоки обумовлюється насамперед роллю Саудівської Аравії, яка, на думку більшості фахівців, тримає в руках ключі від нафтової політики ОПЕК і є її гегемоном, тому що чим більша частка країни у видобутку і на світовому ринку нафти, тим активніше ця країна здатна впливати на формування тенденцій, що складаються на ринку. Серед країн Аравійського півострова другою державою, за політичним впливом нафтоекспорту виступає Кувейт, який раніше за інші країни-члени РСАДПЗ приступив до здійснення національної програми економічної модернізації і проводив активний зовнішньополітичний та інтеграційний курс, проте Кувейт разом з іншими країнами РСАДПЗ загалом визнає лідерство Саудівської Аравії [12, с. 396].

Отже, економічні перетворення в країнах Аравійського півострова, що відбувалися в другій половині ХХ ст., мали політичне підґрунтя, адже економічна модернізація арабських монархій була продовженням тих процесів, що розпочалися після здобуття ними політичної незалежності. Для того, щоб скористатися величезними нафтовими ресурсами на своїй території, монархії Перської затоки насамперед повинні були володіти достатнім ступенем політичної автономності, що дозволило б контролювати власну нафтову промисловість і впливати на механізм ціноутворення на світовому ринку нафти.

Тож проблема економічних перетворень країн Аравійського півострова, не може бути об’єктивно оцінена без уявлення про їх

політичну складову, що найтіснішим чином переплітається зі змінами в економіці арабських монархій в другій половині XX ст.

3.2 Становлення нафтової галузі як головної складової економічного розвитку арабських країн

Нафта – це одна з найголовніших переваг країн зони Перської затоки. Її винайдення на цій території запустило процес потужної економічної та політичної модернізації в арабських монархіях.

Бахрейн один із передових нафтоекспортерів Аравійського півострова, що вступив на шлях нафтового процвітання. Цей індустріально нафтовий етап розвитку економіки, стартував у 1934 р., коли Бахрейн перший у регіоні розпочав видобувати нафту, поступово скорочуючи видобуток перлів. Нафта зайняла ключову нішу в економіці Бахрейну і повністю модернізувала країну. Етап продовжувався до 1970-х рр., коли видобуток нафти досягнув свого піку (4 млн т в 1977 р.), після чого почав спадати [30, с. 10].

Індустріальний постнафтовий етап розпочався в 1975 р., коли перед загрозою виснаження нафтогазових ресурсів влада Бахрейну спрямувала курс на прискорений розвиток переробленої промисловості – нафтопереробки, нафтохімії, алюмінієвої, текстильної галузей. Згодом ці галузі зайняли лідируючі позиції в країні й за об'ємом виробництва в 2,5 разів перевищили видобуток нафти і газу [75, с. 25-26].

У 1976 р. було засновано державну Бахрейнську національну нафтову компанію (БАНОКО), завдання якої полягало в реалізації нафти на потреби внутрішнього ринку, а в 1980 р. під контроль цієї компанії потрапляє експлуатація нафтових родовищ [4, с. 375].

У 1990-х рр. фундамент економіки все ще продовжують складати нафта і газ, хоча запаси нафти (приблизно 27 млн т) виснажуються,

враховуючи, що щорічний видобуток становить приблизно 2 млн т, а нафтовий сектор економіки забезпечує майже 70% доходів державного бюджету [58, с. 178].

Незважаючи на те, що Бахрейн відстає від регіональних сусідів за своїми нафтовими запасами, а відповідно і фінансовими ресурсами, навіть більше того, отримує допомогу від партнерів Ради співробітництва, найголовнішим залишається те, що в 1932 р. перші родовища нафти на території Аравійського півострова було виявлено і саме у Бахреїні (Саудівська Аравія – 1935 р., Оман – 1964/1968 р., Кувейт – 1946 р.) [20, с. 36].

Оман є вельми нестандартним нафтоекспортером. Справа тут не лише в тому, що нафту на території країни було виявлено набагато пізніше, ніж в сусідніх державах, а її запаси виявилися помітно скромніші за інші монархії Аравійського півострова, але і в тому, що султанат не бажає отримати місце ні в ОПЕК, ні в ОАПЕК, хоча за низкою формальних показників має на це право. Таку політику Оману можна пояснити тим, що він прагне зберегти автономність у питаннях встановлення цін на нафту. Через незначні запаси нафти Оман є прихильником експорту обмеженої кількості цієї сировини за підвищеними цінами [15, с. 25].

Виявлені товарні поклади нафти, сприяли входженню Оману до системи світового ринку і вплинули на соціальний прогрес оманського суспільства. І сьогоднішнє загалом благополучне внутрішньополітичне й економічне становище країни значною мірою ґрунтується на діяльності національного нафтового сектора, який дає 40% річного валового національного продукту і 75% експорту (до 40 млн т щорічно) [79, с. 296].

Бачення і розуміння нафтової політики правителями Королівства Саудівської Аравії та Кувейту, є особливо цікавою, зважаючи на

ключову роль цих нафтових гігантів, як власників значної частки усіх запасів нафти [74, с. 343].

По закінченню Другої світової війни стратегія зовнішньої і внутрішньої політики Саудівської Аравії починає вибудовуватись під впливом нафтового фактору. Майже протягом лише декількох років бідне королівство перетворилося у потужного постачальника рідкого палива. Проте тривалий період нафтова галузь залишалася чужорідним елементом в архаїчній структурі держави. У містах промисловість була відсутньою, а ремесло – розвинуте дуже слабо. Сільське господарство було замкнуте в межах малочислених оазисів. Більшість населення країни складали кочовики і напівкочівники [42, с. 107].

Трансформація економічної структури Саудівської Аравії різко прискорилась після 1973 р. у зв'язку з колосальним зростанням доходів від нафти. Королівство спробувало здійснити одну з найбільш ґрунтовних програм індустріалізації. Головні напрямки індустріалізації визначались наявністю колосальних запасів нафти і природного газу. У країні в цей період споруджувались крупні нафтоперероблювальні і нафтохімічні газоперероблювальні підприємства, що орієнтувалися в основному на експорт [58, с. 97-99].

Нафтова політика Саудівської Аравії була визначена королем Фахдом ібн Абд Азізом на початку 1990-х рр.: “Что касается снабжения нефтью, мы хотим участвовать в том, что сделает мир по возможности счастливым. Мы глубоко уверены, что существуют крупные промышленные страны, нуждающиеся в поставках нефти, и есть страны с ограниченным доходом, в которых может произойти инфляция, если цены на нефть возрастут. Мы искренне будем пытаться избежать проблем, которые могли бы повлиять на повседневную жизнь человека. Надеюсь, что страны-производители нефти будут проводить в этом отношении аналогичную политику” [23, с. 40].

Поступово Саудівська Аравія набуває статусу світового кредитора, тобто країни-рантьє. З 1978 р. Саудівська Аравія стала постійним членом правління МВФ. Саудівські інвестиції в американську економіку, особливо в нерухомість, дуже стрімко збільшувались [57, с. 468].

Зниження світового попиту і цін на нафту, що розпочалося в 1981 р., призвело до скорочення видобутку саудівської нафти. Цей економічний спад, визначений в королівстві як криза, призвів до загострення багатьох внутрішньополітичних, соціальних і етноконфесійних протиріч [62, с. 100].

Безумовно, нафтовий фактор зіграв важливу і провідну роль у здійсненні відсталим саудівським суспільством стрибка в ХХ ст., проте не можна зводити лише до нього причини історичного прориву Саудівського королівства. Дійсно, нафтовий чинник сприяв прискореному розвитку Саудівської Аравії, однак розумно скористатися всіма отриманими благами, можна було тільки завдяки політиці реформ саудівських монархів [82, с. 87].

Кувейтську нафту було відкрито в 1938 р. англійцями, але її видобуток активізувався після закінчення Другої світової війни. З 1974 і в наступні роки, приватні компанії поступово стають державною власністю. Результатом завершення цього процесу став 1980 р. – рік утворення державної Кувейтської нафтової корпорації [51, с. 234].

Об'єднані Арабські Емірати знаходяться ніби на проміжній позиції між Саудівською Аравією і Кувейтом. Розпочавши видобуток нафти набагато пізніше, правлячий режим зміг більш продуктивно засвоїти уроки своїх сусідів [25, с. 90].

ОАЕ аналогічно як й інші монархії Аравійського півострова, змогли скористатися плодами нафтового буму 1970-х рр. Економічний розвиток семи еміратів Договірного Оману, що ввійшли в 1971–1972 рр. до складу ОАЕ, ніколи не був рівномірним. Це стосується як періоду,

що передував нафтовому буму, так і останніх десятиліть, протягом яких відбулася кардинальна перебудова господарства еміратів [23, с. 56].

ОАЕ є найбільш незвичайною країною щодо економічних перетворень у ХХ ст. Насамперед, сама держава утворилася вже під час бурхливого зростання цін на нафту і майже не зазнала періоду донафтового буму. У 1971 р. (утворення ОАЕ), населення країни становило трохи більше 500 тис. чол., нафтові промисли існували лише десять років, а основними виготовленими товарами, окрім нової для цієї території нафти, були кустарні предмети народного промислу. Тож економічна політика вибудовувалася в ОАЕ з чистого аркуша, не потребуючи адаптування до спадщини часів доресурсної залежності, проте з можливістю засвоїти кращий досвід сусідів по регіону [55, с. 110].

Нафтовидобування в ОАЕ досягло максимуму в 1977 р., коли з надр було вилучено 96,8 млн т, причому на частку Дубая і Шарджі припадало відповідно 15 і 1,5%, а решта нафти було видобуто в Абу-Дабі [23, с. 58-59].

Серед природних ресурсів Катару найбільшу цінність для економіки цієї країни становлять паливні ресурси. Вперше нафту в Катарі виявили у 1935 р., після чого підписано концесійний договір на розробку родовища з “Anglo Persian Oil Company”, утвореної представниками Великобританії і США. Однак через достатність в ті часи на ринку пропозицій нафти, видобуток розпочався лише в 1938 р. У роки Другої світової війни видобуток нафти в Катарі було призупинено і відновлено в 1947 р. [35, с. 131].

Катар приєднався до ОПЕК в 1961 р., через рік після утворення цієї організації. Катар загалом дотримувався встановлених Організацією квот, хоча й неодноразово їх порушував, у тому числі для отримання додаткової вигоди від зростання цін на нафту під час вторгнення Іраку в Кувейт у серпні 1990 р. [35, с. 131].

Загалом унікальні можливості грандіозної, якісної модернізації, що випали країнам Аравійського півострова в 1960-ті – 1970-ті, і першій половині 1980-х рр. у зв'язку з високими цінами на нафту і унікально великими доходами від експорту, були використані досить продуктивно, адже було досягнуто значного прогресу в розвитку продуктивних сил, створено передову промислову і соціальну інфраструктуру, сучасні галузі промисловості – не тільки нафтопереробка і нафтохімія, а й енергетика, чорна і кольорова металургія, ціла низка інших виробництв, враховуючи машинобудування, виробництво будматеріалів, легкої та харчової промисловості, виникла значна кількість приватнокапіталістичних підприємств.

3.3 Розвиток газової промисловості в країнах Аравійського півострова як складова економічних перетворень другої половини ХХ століття

Газ посідає друге місце, після нафти, за значенням природного багатства країн Аравійського півострова. Поступово природний газ став одним з найважливіших і найвигідніших джерел енергії, становлячи понад 30% світової торгівлі енергоносіями і, досить часто домінуючи у виробництві електро- й теплоенергії на розвинених ринках.

Проте, незважаючи на чималі газові ресурси, частка регіону Перської затоки в глобальному виробництві газу зовсім незначна. У зв'язку з цим важливо зазначити, що понад 75% запасів газу арабських країн пов'язані з нафтовими родовищами. Тож історично склалося так, що цей енергоносій до останнього часу розглядався лише як побічний продукт видобутку нафти, яка вважалася більш цінним товаром. Арабські виробники нафти використовували попутний газ переважно для повторного закачування в пласти задля підтримки рівня видобутку або просто спалювали у факелах, тому що не було необхідних

технологій, які б забезпечували його збір і зберігання [23, с. 76]. Фактично і в тому, і в іншому випадку це означало недооцінювання газу як важливої природної сировини, здатної істотно збільшити доходи нафтових монархій Аравійського півострова. За оцінкою фахівців, фінансові втрати від спалювання газу в факелах у країнах Перської затоки на початку 1980-х рр. становили приблизно 34 млн дол. на добу або приблизно 12,5 млрд дол. на рік [21, с. 37].

Ситуація в енергетичній галузі держав регіону почала змінюватися з другої половини 1980-х рр., і в 1990-ті рр. відбувся рішучий поворот до політики, спрямованої на інтенсивну розробку ресурсів природного газу [64, с. 77].

Чільне місце з видобутку газу серед арабських країн посідає Катар, який володіє третіми в світі, після Росії та Ірану, запасами природного газу, родовища якого тут було відкрито в 1971 р. Цьому емірату належить одне з найкрупніших у світі родовищ – Північне.

Стрімке зростання доходів від нафти в 1970-ті рр. створило для влади ОАЕ сприятливі умови, щоб розробити і приступити до здійснення масштабної програми розвитку “нафтового сектора”. Головна проблема полягала в тому, що багатьох галузей виробництва в державі фактично не існувало. Однак унікальність економічного становища країни характеризувалась тим, що владна верхівка могла собі дозволити створення обробних галузей на базі широкого імпорту.

ОАЕ володіють і розпоряджаються значними покладами природного газу. Розвідані запаси попутного газу, що видобувається разом із нафтою з нафтових родовищ, на середину 1990-х рр. оцінювалися майже в 900 млрд м³. Щодо природного газу, то його запаси, згідно з деякими статистичними даними, становлять 6,13 трлн м³, що дозволило ОАЕ посісти 5-е місце в світі за його запасами [35, с. 142].

Володіючи такими природними багатствами, Емірати, безумовно, мають потужний вплив на формування світового ринку енергоносіїв і цін на них. Свою політику в цій сфері президент ОАЕ шейх Заєд бен Султан Аль Нахайян (1971 р.) сформулював наступним чином: “Поддерживая стабильность цен, мы думаем не только о собственных интересах, но и об интересах стран-потребителей. Если производство можно сократить, чтобы взвинтить цены, то оно может быть и увеличено, чтобы восстановить и сохранить стабильность” [29, с. 154].

Оман розташований на перехресті найважливіших транспортних шляхів в північно-західній зоні Індійського океану біля входу в Перську затоку, в найвужчій частині – Ормузької протоки – головної морської артерії, через яку здійснюються поставки арабської, іранської та іракської нафти. Країна також знаходиться в зоні найбагатших світових запасів нафти і природного газу. Усе це обумовлює важливість географічного та військово-стратегічного положення султанату.

Однак враховуючи, що Оман не має багатих запасів нафти, вичерпання якої може призвести до різкого погіршення економічного становища країни, правлячі кола держави покладають великі надії на розвиток газової галузі економіки. Запаси природного газу в Омані оцінюються в 846,6 трлн м³ [79, с. 297].

З метою розвитку газових ресурсів країни, а в подальшому їх контролювання, у 1994 р. було засновано Оманську газопереробну компанію (ОГК), до складу учасників якої увійшли: держава (51% акцій), “Shell” (30%), “Total” (5,54%), південно-корейська “LNG” (5%), “Partex” (2%), “Mitsubishi” (2,77%), “Mitsui” (2,77%) і “Itochu” (0,92%). Державний пакет акцій було передано до управління PDO [64, с. 165-166].

Щодо Бахрейну, то видобувати природний газ тут розпочали з другої половини ХХ ст. Нафта і газ заклали фундамент економіки країни

і повністю змінили її. Основні газові резерви Бахрейну є додатковими, тобто країна спирається головним чином на попутний газ.

Усі газові резерви перебувають під контролем державної “Bahrain National Gas Company” (BANAGAS), заснованої в 1979 р. BANAGAS є відповідальною за видобуток, переробку і продаж зрідженого газу бахрейнських підприємств. Компанія займається виробництвом пропану, бутану і нафти, що зазвичай експортуються, а також метану і етану для потреб місцевих споживачів. Крім того, видобутий газ використовується під час закачування в нафтові пласти для підтримки необхідного тиску, при виробництві електроенергії, що споживається як місцевим населенням, так і національною алюмінієвою промисловістю країни [30, с. 127-128].

Отже, інтенсивна розробка родовищ природного газу в монархіях Перської затоки розпочалася значно пізніше, ніж видобуток нафти, лише з 1980-х рр.

Загалом же можна відзначити, що до кінця ХХ ст. арабські монархії зуміли створити базис для подальшого економічного розвитку. Було закладено основи національної промислово-енергетичної бази, споруджено головні інфраструктурні об'єкти, побудовано спеціальні індустріальні зони, де сконцентровано підприємства не тільки державного сектору, але і приватного, а також розроблено системи податкових і митних тарифів та пільг, субсидування і кредиту, створено сучасні системи освіти і охорони здоров'я. До того ж держава бере на себе зобов'язання фінансувати найбільш великі капіталомісткі проекти промислового та інфраструктурного розвитку. Очевидним і безперечним досягненням в ході економічного реформування став високий рівень матеріального життя населення нафтових монархій.

Отже, до кінця ХХ ст. більшість корінних економічних перетворень було проведено, модернізацію країн Аравійського півострова загалом було завершено.

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ АРАВІЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

4.1 Загальна характеристика політичних й економічних процесів в арабських монархіях на початку ХХІ століття

Політичні та економічні перетворення нафтовидобувних країн Аравійського півострова на початку ХХІ ст. відбувалися під впливом геополітичних змін та дестабілізаційних факторів у регіоні, пошуку шляхів зміцнення своїх позицій на міжнародній арені, поглиблення регіональних інтеграційних процесів. Крах надій на те, що нафтове процвітання буде вічним, обумовило кризу політичних концепцій і внесло корективи в соціально-економічні плани лідерів арабських монархій. Отже, арабські держави Перської затоки постали перед новими політичними й економічними викликами ХХІ ст.

На початку ХХІ ст. починають виникати нові тенденції в політичному розвитку арабських монархій Перської затоки. Традиційна форма правління зі спадковою владою правлячого сімейства залишається незмінною, але посилюється роль правителя та його найближчого оточення, яке не завжди представляє правлячу родину. Показовим цей процес був у Бахреїні, де у відповідності до нової Конституції 2001 р. країна з емірату перетворилася у королівство і роль короля значно зросла, передусім, тому що лише його прямі нащадки успадковують владу. Зміни внесені до конституції Катару 1999 р., також змінили порядок спадкування влади, зафіксувавши за тодішнім еміром Хамадом бен Халіфом Аль-Тані право передавати владу своїм прямим нащадкам [46, с. 238].

У Кувейті позиція правлячого сімейства зазнає впливу сильного парламенту. В ОАЕ правлячі сім'ї двох головних еміратів Абу-Дабі та

Дубаю зміцнюють своє становище завдяки тому, що їх представники займають керівні позиції у федеральних органах влади: емір Абу-Дабі є президентом, а емір Дубаю – віце-прем'єром і прем'єр-міністром країни [46, с. 238].

Діяльність в регіоні Затоки численних терористичних угруповань перетворює його в зону розвитку міжнародної антитерористичної кампанії, розпочатої Сполученими Штатами після низки терористичних актів 11 вересня 2001 р. [52, с. 85]. Саме ця дата підштовхнула урядові кола Саудівської Аравії до перегляду внутрішньої та зовнішньої політики – королівство приєдналося до очолюваної США міжнародної антитерористичної коаліції [41, с. 586]. Усі країни – члени РСАДПЗ стали учасниками цієї кампанії й активно співпрацюють зі США й іншими державами, щоб запобігти глобальній загрози безпеки.

Після подій 11 вересня 2001 р. в США арабійські монархії насамперед Саудівська Аравія, відчують посилення тиску із Заходу, особливо американської адміністрації, спрямований на прискорення темпів модернізації. При цьому Захід найбільшої уваги надає ісламським інституціям, як таким, що потребують докорінного реформування [17, с. 230].

У 2002 р. члени організації прийняли Маскатську декларацію боротьби з тероризмом, а два роки по тому підписали Угоду про боротьбу з тероризмом; в лютому 2005 р. було створено Міжнародний антитерористичний центр в Ер-Ріяді; у 2006 р. виникла постійна антитерористична комісія РСАДПЗ [52, с. 86].

Окремо варто відзначити про вплив на розвиток арабійських монархій подій 2011 р., що отримали назву “арабська весна”. Арабські країни Перської затоки під час масових антиурядових демонстрацій в арабському світі проводили політику, метою якої було посилення їх впливу, щоби компенсувати зниження ролі Єгипту, який протягом останніх років був надійним союзником. Окрім того, вони прагнули

зменшити позиції Ірану, що претендував на роль регіонального лідера в арабському геополітичному просторі, і пом'якшити наслідки політичних змін у регіоні [43, с. 133]. Під час масових виступів 2011 р. проти влади, арабські монархічні держави змогли зберегти свою стабільність. Незважаючи на те, що там аналогічно, як і в інших арабських країнах, відбувалися виступи опозиційних сил, вони не призвели до падіння правлячих режимів. Проте антиурядові акції протестів громадян сусідніх арабських країн викликали у правлячих еліт монархій Перської затоки прагнення не лише стабілізувати внутрішньополітичне становище у своїх країнах, але й зміцнити єдність всіх монархічних держав Арабського Сходу і сприяти зміненню співвідношення сил у регіоні таким чином, щоб це відповідало їх інтересам [80, с. 311].

Основою величезних доходів країн Аравійського півострова була і з початком XXI ст. залишається ціна на нафту та її коливання. На початку нового століття відбувся новий стрибок цін на нафту, що стало разом з розширенням глобальних торговельних зв'язків, потужним стимулом для розвитку економік арабських країн [9, с. 13].

У 2000-х рр. арабські держави Перської затоки розпочинають здійснення інноваційних перетворень в економіці завдяки як національним, так й іноземним інвестиціям [77, с. 9]. У цей час країни Затоки перетворюються з номінальних в реальних власників своїх вуглеводних ресурсів. Згідно з оцінками ОПЕК, підтвержені запаси нафти в ОАЕ на початок 2002 р. становили 97,8 млрд барелів, у Саудівській Аравії – 262,8 млрд барелів, Кувейті – 96,5 млрд барелів [68, с. 86].

Приплив нафтодоларів на початку 2000 р. зміцнив банківську систему арабських монархій. Активи бахрейнських банків збільшились у 2007 р. до 187 млрд дол., тобто на 40 млрд дол. порівняно з рівнем минулого року. За даними, оприлюдненими 2007 р. керівником Центрального банку Бахрейну Рашидом аль-Мараджем, у банківській

індустрії зайнято 10 тис. бахрейнців і щорічно створюється більше 1500 нових робочих місць. На початку нового ХХІ ст. стрімко зростали позитивні зрушення і в розвитку банківської системи Оману. Зростання цього сектору залучило до султанату різноманітні іноземні банки [9, с. 20-21].

Варто зазначити, що високі доходи від нафти стимулювали ефективність і популярність ісламських банківських установ. Найвищою концентрацією ісламських банків в регіоні Перської затоки в період початку ХХІ ст. володів Бахрейн, де на 2009 р. працювало 24 банківських закладів і 11 страхових компаній, що надавали послуги виключно за ісламською моделлю [9, с. 21].

Величезні доходи від нафти дозволяли місцевим та іноземним мешканцям, а також спеціалізованим й іншим компаніям інвестувати крупні суми в будівництво і нерухомість, в результаті чого сектор зазнав стрімкого зростання: зводились численні розважальні комплекси та розкішні готелі, які часом навіть не мали аналогів у світі [9, с. 23].

Важливою віхою, що підвела підсумки досягнень арабськими країнами (враховуючи і аравійські монархії) у сфері економіки за приблизно півстоліття незалежного існування і окреслила можливі тенденції подальшого економічного розвитку, став Арабський саміт економічного і соціального розвитку 2009 р. в Кувейті. Ініціаторами виступили Єгипет та Кувейт. Підготовка до проведення тривала майже два роки. Саміт повинен був бути суто економічним і першим в історії Ліги арабських держав. Власне на самій зустрічі її учасники порушили такі важливі проблеми на майбутнє, як покращення життєвого рівня населення, активний розвиток спільних інвестиційних проєктів, залучення приватного капіталу до участі в проєктах розвитку. У декларації, прийнятій за результатами зустрічі, акцентувалася увага на тому, що арабські країни, незважаючи на досягнуті ними успіхи в різних

галузях економіки, продовжують зіштовхуватися з різними локальними і глобальними викликами [14, с. 48-49].

Також на початок XXI ст. припадає посилення розвитку економічної інтеграції між аравійськими монархіями. З 1 січня 2003 р. РСАДПЗ розпочала формування Митного союзу з семирічним перехідним періодом (до 2009 р.). У 2005 р. було прийнято рішення про створення єдиної залізничної мережі та будівництво трансаравійської залізниці Даммам – ар-Ріад – Мекка – Джидда протяжністю 1200 км, яка б з'єднувала порти Перської затоки і Червоного моря [19, с. 77].

В рамках РСАДПЗ запущено спільні оборонні та економічні ініціативи, одна з яких передбачає створення валютного союзу. Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт і Катар наблизилися до реалізації цієї ідеї. У червні 2009 р. в Ер-Ріяді було підписано домовленість про введення в країнах-учасниках єдиної валюти, яка, як передбачалося, в перспективі повинна потіснити в золотовалютних резервах інших країн долар та євро [34, с. 42-43]. Оголошення в 2010 р. про створення валютної ради РСАДПЗ підтвердило бажання країн-учасниць працювати над поглибленням інтеграційних процесів, однак ці плани в подальшому було відкладено через економічні проблеми в євроні у 2011 р. Усі ці заходи спрямовані, перш за все, на розвиток торгівлі країн РСАДПЗ – як на глобальному, так і на регіональному рівні. Рада співробітництва є більш інтегрованою із зовнішнім світом, аніж інші країни арабського регіону, завдяки провідній ролі нафти і газу в структурі економіки та торгівлі [76, с. 166].

Лідери країн-членів Ради співробітництва (РСАДПЗ) у цей час намагалися створити сприятливі умови для вільного підприємництва. Наприклад, програми “Бахрейн – дружній бізнесу”, “Оман 2020: економічний план розвитку”, “Катар-2030”, проекти щодо інвестицій в ОАЕ, містили елементи лібералізації економічного законодавства, і

супроводжувалися припливом іноземного капіталу й робочої сили [71, с. 48-49].

Перше десятиліття ХХІ ст. позначене суттєвим підвищенням ролі арабських країн Перської затоки в міжнародній торгівлі й посиленням відкритості їх економік. Саудівська Аравія, ОАЕ і Кувейт ввійшли до переліку 40 найкрупніших у світі експортерів [19, с. 71]. Держави РСАДПЗ послідовно розширюють простори зовнішньополітичної діяльності. Окрім відносин з традиційними союзниками, такими як США, Великобританія, країни Європейського союзу, вони починають налагоджувати зв'язки з Китаєм та Індією – азійськими економічними гігантами, з Бразилією й Аргентиною – крупними державами Латинської Америки [52, с. 85].

Але поряд з новими можливостями виникали й певні проблеми, які мали вирішальне значення для економічної і політичної стабільності в регіоні.

Нарощування темпів росту країн регіону Перської затоки викликало занепокоєння серед економістів та інвесторів з приводу збільшення вартості проживання. В результаті у країнах Затоки в 2008 р. відбулося значне зростання інфляції через недостатньо продуману монетарну політику, великих грошових впливів закордону і браком фінансової обережності. За даними Інвестиційного банку в Саудівській Аравії інфляція зросла на 6%, в Омані – 7,2%, Бахрейн – 4,5% [9, с. 23-24].

Вирішуючи різноманітні проблеми, що постали перед керівництвом аравійських монархій на початку ХХІ ст., країни Затоки прагнуть долучити до цього процесу і свої суверенні фонди (фінансові інституції). Вони вибудовують їх діяльність майже за єдиним зразком, щоб реформувати основи господарської та зовнішньоекономічної практики регіону, причому це відбувається на тлі збереження цими країнами відносно високих показників регіональної торгівлі, підвищення

конкурентоспроможності національної продукції, інтенсифікації інвестицій і трансграничних банківсько-фінансових операцій. Загалом створюється враження, що ця група арабських країн прагне зайняти першу роль на регіональних ринках або покращити свій господарський авторитет настільки, щоби стати невід'ємним елементом системних процесів, що ведуть до перетворення зони Перської затоки в центр постійно розширювальних транснаціональних торгово-економічних відносин [32, с. 121-122].

Намагаючись не відставати від сучасних викликів світу, а також в очікуванні заходу “нафтової ери”, лідери аравійських монархій все більше і частіше звертають свій погляд в бік альтернативних традиційним джерелам енергії технологій, таких як сонце, вітер, ядерна економіка та світовий океан. ОАЕ і Саудівська Аравія готують масштабні проєкти щодо будівництва сонячних генераторів потужністю від 500 МВт. Енергетичні перспективи Катару зміцніли з відкриттям на його території значних запасів гелію [19, с. 27].

Тож початок ХХІ ст. для аравійських монархій Перської затоки, став важливим етапом у процесі усвідомлення владою, що поклади нафти і газу, виявлення яких у другій половині ХХ ст. посприяло швидкій модернізації усіх сфер життя в цих країнах, не є вічними. І для того, щоби в майбутньому запобігти виникненню кризи, уряди арабських держав Аравійського півострова здійснюють низку заходів для подолання викликів ХХІ ст.: посилення економічної і політичної інтеграції між аравійськими монархіями (чому в подальшому посприяли і події 2011 р.), інноваційні перетворення в економіці, розробки технологій альтернативних традиційним джерелам енергії, зміцнення позицій на міжнародній арені.

Продемонструвавши в період “арабської весни” відносну стабільність політичних режимів, арабські монархії Перської затоки значно посилили свій вплив у регіоні.

4.2 Особливості політичних та економічних перетворень в країнах Перської затоки на початку XXI століття

Саме на початку XXI ст. виникають нові “центри сили”, країни-лідери в зоні Перської затоки: Саудівська Аравія, Об’єднані Арабські Емірати і Катар. Ці держави починають багато в чому визначати політичний та економічний розвиток не лише арабського світу, але й сучасної ісламської цивілізації загалом.

Кінець XX – початок XXI ст. для Саудівської Аравії позначений посиленням політичного престижу не тільки в зоні Перської затоки, але і в світі. У цей період вона стрімко просувається вперед авангарду, завдяки активному залученню до вирішення близькосхідного конфлікту і проблем арабського світу. Те, що Саудівська Аравія є найкрупнішим світовим виробником нафти, дозволило їй приєднатися до найбільш впливових держав, з точки зору їх участі у світовій економіці. Малі держави регіону хоч і мають свої власні амбіції та інтереси, все ж пов’язані з Саудівською Аравією членством в межах РСАДПЗ. У суперництві регіональних держав вони зазвичай підтримували Саудівське королівство, що відповідно і додає йому політичних балів [52, с. 83-84].

Саудівська Аравія задля досягнення політичних цілей послуговувалася економічними важелями впливу. Дослідник Микола Замікула звертає увагу на те, що “значні кошти спрямовувалися на підтримку дружніх режимів, фінансування релігійно-богословських організацій, внески до ісламських інститутів” [24, с. 43]. І в результаті Саудівське королівство до початку XXI ст. перетворюється у важливого спонсора для арабських держав. Проте, згодом стає зрозуміло, що обрана стратегія не змогла забезпечити Саудівській Аравії повноцінного впливу в регіоні, на який вона претендувала. Партнери королівства за допомогою цих коштів посилювали свої позиції [24, с. 43].

У 2003 р. у Саудівській Аравії розпочинається “етап реформ”. Реформи ініціювалися владою і мали на меті розширити кількість учасників прийняття політичних рішень. Протягом 2003–2005 р. послідовно розширювався склад членів Консультативної ради, було створено Центр національного діалогу, виник Антикорупційний комітет. У жовтні 2006 р. влада саудівської “правлячої еліти” отримала законодавчу основу – Закон про комітет з принесенням клятви, що сприяв інституціоналізації питань, пов’язаних з престолонаслідуванням [40, с. 96-97].

Незважаючи на те, що Саудівська Аравія є однією з найбільш замкнених і консервативних держав Близького Сходу та на її відносну ізоляваність від регіону, події в арабському світі 2011 р. вплинули й на королівство Саудитів. 22 січня 2011 р. у місті Самта (провінція Джизан) невідомий чоловік, учасник протесту, здійснив акт самоспалення. Це стало спусковим гачком для спроби розгортання демонстрацій протесту по всьому королівству. Але спровокувати масштабні антиурядові виступи не вдалося, відбулися лише поодинокі мітинги. Протестуючі вимагали демократизації суспільно-політичного життя: звільнення політв’язнів, незалежності судової системи, свободи слова, зібрань; окрім цього, в багатих нафтою східних районах країни закликали проти дискримінаційної політики шийтського населення, виступали за конфесійне рівноправ’я у державі [10, с. 153-154]. “Арабська весна” стала викликом, який вимагав продовження розпочатих реформ.

Влада пішла на дуже незначні поступки, точніше спробувала “відкупитися”: за рахунок великих фінансових доходів від нафти держава запропонувала щедрі соціальні програми, було розширено права жінок (25 вересня 2011 р. жінкам вперше надавалося право голосувати і висувати свою кандидатуру на наступних виборах муніципальної ради у 2015 р.). Так, загалом державна система Саудівської Аравії продемонструвала міцність і стабільність перед

внутрішніми викликами. Цьому сприяла сукупність певних факторів: величезні фінансові можливості, відносно економічне благополуччя населення порівняно з іншими арабськими державами, що не володіли крупними запасами нафти, популярність особистості короля та його династії, консолідація еліти перед загрозливою ситуацією; окрім того, учасники протесту не мали чіткої програми дій, вони не змогли швидко згуртуватися [10, с. 157]. Проте в результаті, такі обмежені кроки з боку держави так і не змогли усунути фундаментальні протиріччя між суспільством та правлячим домом.

Протягом всього процесу модернізації Саудівської Аравії, держава була не лише головним і вирішальним суб'єктом перетворень, ініціюючи, спрямовуючи і регулюючи процес прискореного розвитку. Держава формувала сучасний стан усіх сфер життя суспільства – економічної, соціальної, політичної та культурної. Тому держава в Саудівському королівстві, відігравши історично необхідну і провідну роль агента й локомотива модернізації, на початку XXI ст. продовжує зберігати своє значення в якості ініціатора та регулятора модернізації, маючи на увазі не просто апарат влади, а державу як сукупність певних структур – політичної, економічної, соціальної, культурної та релігійної [83, с. 84-85].

До початку XXI ст. загалом процес економічної модернізації Саудівської Аравії завершився. У державі постала сучасна економіка. Нафтогазова сфера була і залишається під контролем держави, а прибуток від неї відповідно – в розпорядженні держави. У 2000 р. королівським декретом було створено Вищу раду з питань нафти і мінеральних ресурсів. Усі інші галузі національної економіки становлять потенційні об'єкти для приватизації. Прикладом крупних проєктів приватизації є морські порти, служби комунального господарства. У липні 2007 р. рішенням короля Абдалли як голови Вищої економічної ради перелік об'єктів, що підлягають приватизації було доповнено. До

списку ввійшли Корпорація з опріснення морської води, Саудівська електроенергетична компанія, Саудівська залізнична організація [83, с. 85-86].

Скоригований у 2004 р. “Закон про ведення бізнесу”, нарешті дозволив жінкам отримати ліцензію на комерційну діяльність, що різко активізувало їх інвестиційну ініціативу. З цього часу непоодинокими є випадки, коли спадкоємцями сімейного бізнесу (зазвичай досить таки крупного) теж стають жінки [19, с. 298]. Проте, консерватори все ж залишаються впливовим чинником і продовжують вести боротьбу з реформаторами всіма можливими засобами. Для них будь-яка зміна – це загроза, незважаючи, соціальна, політична чи економічна.

Усвідомлюючи виснаження енергетичних ресурсів, лідери Саудівської Аравії роблять ставку на розвиток новітніх технологій. Ще у 1977 р. в Ер-Ріяді було створено Місто науки і технологій імені короля Абдель Азіза. Завданням цього центру було створення технічної бази для розвитку сільського господарства, промисловості, медицини й інших галузей. Було створено важливі дослідні інститути: енергетики, космосу, комп'ютерних та електронних досліджень, астрономії й астрофізики. Тому в ХХІ ст. використання інновацій та новітніх технологій в саудівській програмі розвитку розглядається як першочергова умова економічного зростання [50, с. 40].

На початку ХХІ ст., завдяки обраної керівництвом стратегії розвитку країни, ОАЕ перетворюються в сучасну державу з високим рівнем життя населення і зростаючим значенням інноваційного підприємництва, з економікою, зорієнтованою не лише на експорт нафти, але і на розвиток наукових галузей економіки, транспортно-логістичних структур і міжнародного туризму [61, с. 156].

ОАЕ в 2000-і рр. розпочало проведення політики, спрямованої на поступову демократизацію політичної системи. На цей процес вплинули два важливих чинники: федерація зміцнила свою внутрішню єдність,

кожний із суб'єктів федерації зайняв конкретно визначене місце і усвідомив вигоди спільного розвитку. Окрім цього, відбулася зміна політичних еліт як на федеральному рівні, так і в окремих еміратах: у листопаді 2004 р. зміна влади в Абу-Дабі, на початку січня 2006 р. – в Дубаї, у жовтні 2010 р. – в еміраті Рас-Ель-Хеймі [45, с. 90-91].

Нове покоління лідерів при владі стало ініціатором проведення реформ. Введення елементів демократизації політичної системи було викликано, перш за все, загальними тенденціями, що намітилися в державах регіону Перської затоки. У грудні 2006 р. було оголошено, що половина місць у Федеральній національній раді (орган представницької влади) буде обиратися. У 2008 р. строк кожної парламентської сесії було збільшено з 2 до 4 років. Для ОАЕ проведення виборів можна розглядати як новий етап їхньої історії. Ця країна пишається своїм стабільним внутрішньополітичним станом, унікальним досвідом створення федеральної держави, яка успішно розвивається [45, с. 92-93].

В ОАЕ, як і в сусідніх державах, створення партій не передбачено Конституцією. Громадські організації, що діють у країні на легальній основі згідно з Конституцією (стаття 33 третьої глави), не стали прообразом партій, як це відбулося в деяких сусідніх країнах. На виборах в якості спостерігача брала участь Асоціація Дубаю з просування жінок. Асоціацію було утворено 2006 р. з метою надання підтримки кандидатам-жінкам, яких було висунуто на вибори в Дубаї. Показовим є той факт, що асоціація стала єдиною, яка офіційно брала участь у виборчій кампанії і допомагала своїм кандидатам.

Модернізація, розпочата в країні, хоча й мала обмежений характер, все ж сприяла процесові розширення прав жінок. Збільшилась кількість жінок на керівних посадах. Наприкінці 2007 р. в новому кабінеті міністрів ОАЕ було 4 жінки-міністерки. Жінки становили 20% у дипломатичному корпусі країни. В 2008 р. дві жінки було призначено послами. Цього ж року внесли зміни до федерального закону, що

регулював призначення в органи правосуддя, в результаті яких жінці дозволили стати суддею в Абу-Дабі [45, с. 94].

Щодо подій “арабської весни”, то в ОАЕ не відбулося масових антиурядових виступів, лише поодинокі демонстрації. Проте навіть такий незначний рух протесту вплинув на становище в країні. У березні 2011 р. до уряду було подано петицію, підписану 160-ма інтелектуалами. Вони пропонували провести реформу Федеральної національної ради (орган на зразок парламенту), перетворивши її в повністю виборчий орган з аналогічними повноваженнями, що й європейські парламенти. Влада відреагувала на такий заклик, збільшенням асигнування на інфраструктурні проекти в бідних північних еміратах, а також ряд інших заходів, спрямованих на покращення умов життя небагатих прошарків населення [45, с. 96].

Незважаючи на відносно невеликі розміри території країни і доволі пізній старт формування сучасної економіки, Емірати у XXI ст. займають місце в п'ятірці крупних світових виробників і експортерів вуглеводнів. Проте не тільки багаті поклади нафти і газу та їх промислова розробка стали передумовою корінних і стрімких перетворень в країні, що розпочалися в другій половині XX ст. і продовжилися на початку XXI ст. Важливим був загальний курс реформування, спрямований на створення сприятливих економічних, політичних, соціальних умов у державі [56, с. 276].

Враховуючи спрямованість кожного емірату ОАЕ на досягнення власних інтересів, у вересні 2004 р. була утворена Вища комісія з питань координації та планування економічної політики на федеральному і місцевому рівнях. Одним із головних її завдань є сприяння економічній інтеграції еміратів, подолання існуючого між ними дисбалансу за рівнем розвитку [19, с. 255].

З 2005-го р. в ОАЕ розпочала діяльність перша в регіоні Перської затоки вільна фінансова зона “Дубайський міжнародний фінансовий

центр”. Під час його створення, було детально проаналізовано недоліки в практиці світових фінансових ринків Лондона, Гонконгу та Нью-Йорка. Саме тому ДМФЦ вважається найбільш досконалою і прозорою фінансовою установою світу [19, с. 259-260].

“Арабська весна” не лише не завдала значної шкоди економічній ситуації ОАЕ, але навпаки, сприяла зміцненню економічної та політичної ваги країни як на регіональному рівні, так і міжнародному.

Послідовне реформування політичної системи Катару було визначено владою як головне внутрішнє завдання на початку XXI ст. Внутрішньополітичні позиції катарського керівництва загалом залишаються стійкими, хоча йому довелося пережити дві спроби змови – у 1996 і 2002 рр. Деякі ЗМІ зазначали, що і в 2011–2012 рр. готувалися чергові заколоти і замах на життя еміра, але дослідник Ельдар Касаєв наголошує, що це були лише провокації, оскільки доказів так і не знайдено [34, с. 44].

З початком 2000-х рр. економіка Катару розпочала бурхливе зростання. Загальний показник експорту з 2000 по 2011 р. збільшився з 10 до 107 млрд дол. [8, с. 14]. Але незважаючи на величезні поклади нафти і газу, на початку XXI ст. в Катарі почали замислюватися над економією резервів нафти і газу, досягти якої можна за допомогою альтернативної енергетики. Враховуючи географічне положення та кліматичні особливості Катару, найефективнішим способом отримання альтернативної енергії є сонячне випромінювання [31, с. 100]. Зокрема 3% енергії виробляються на вітрових станціях, а в 2006 р. за допомогою японських спеціалістів було побудовано сміттєспалювальний завод [19, с. 188].

У 2004 р. урядом було розроблено нове законодавство, спрямоване на перетворення Катару на міжнародний фінансовий центр, конкуруючий з Дубаем (еміратом ОАЕ) і Бахрейном. При цьому зазначалося, що Катар не планує ставати офшорним центром, тобто

компанії будуть обкладатися податком, але за заниженими ставками, також передбачено звільнення новачків від сплати податків на три роки і свободу вивезення прибутку. Аналітики зазначали високий ступінь готовності міжнародних фінансових організацій інвестувати в енергетичну галузь Катару, який дуже чітко дотримується строків реалізації проєктів і своєчасно виконує свої фінансові зобов'язання. Іншим важливим стимулом є внутрішня політична стабільність у Катарі [19, с. 192].

Функції центрального банку покладені на Валютне агентство Катару. У 2005 р. було засновано Фінансовий центр Катару, головним завданням якого є стимулювання проєктного фінансування, страхування всіх категорій, ісламські фінанси, інвестиції та інновації. Керівником став відомий спеціаліст із Нової Зеландії Філіп Торп, який свого часу успішно очолював Фінансове управління Великобританії й аналогічну установу в Дубаї [19, с. 188].

Катар, мабуть, єдина арабська країна, яка в політичній і економічній сферах посилює свої позиції в регіоні після початку “арабської весни”. Накопичені фінансові ресурси дозволили Катарові майже безболісно пройти через цей етап масових хвилювань в арабському світі й закріпити свою політичну вагу на Близькому Сході. Згідно з рейтингом Індексу економічної свободи за 2012 р., Катар посів 25 місце у світі та 2 місце серед 17 представлених у рейтингу країн Близького Сходу і Північної Африки. Також було відмічено значні покращення у галузі боротьби з корупцією, суттєвий прогрес у створенні інвестиційного базису для стійкого і диференційованого економічного зростання, що сприяє закріпленню за Катаром статусу регіонального фінансового центру [27, с. 107].

Досягнення Катару в політичній і економічній галузях закріпили його позиції на регіональній та міжнародній аренах. Катар стає однією з ключових країн регіону. Відповідно він відіграє суттєву роль в таких

міжнародних організаціях, як ОПЕК, що контролює більше третини світової торгівлі нафтою; в Організації Ісламського співробітництва (ОІС) – впливової міжурядової організації мусульманських держав; в Раді співробітництва арабських держав Перської затоки – єдиної ефективної інтеграційної організації в арабському світі [16, с. 50].

Інші країни Перської затоки – Бахрейн, Кувейт і Оман – відігравали відносно меншу роль в регіоні, проте все ж займали міцні позиції, як в політичній, так й економічній сферах.

Початок ХХІ ст. для Бахрейну – це час політичних реформувань і трансформацій. У травні 2000-го р. шейх Хамад бен Сальман Аль-Халіфа оголосив про те, що до складу Консультативної ради – органу представницької влади, будуть входити жінки та немусульмани. Справді, до складу Консультативної ради ввійшли бізнесмен єврейського походження, а також індієць-християнин і чотири жінки, серед яких одна християнка. Такий крок влади, безпрецедентний для держав цього регіону, де іслам займає чільне положення в політичній системі, можна пояснити не лише прагненням до лібералізації, але і впливом шіїтського фактору [44, с. 84-85].

У листопаді 2000-го р. було призначено Вищий Національний комітет із 46-ти членів. Завданням цього комітету була розробка проєкту розвитку політичної системи Бахрейну. Комітет підготував документ – “Хартія національної дії”, який було опубліковано наприкінці грудня 2000 р. Хартія передбачала перехід до конституційної монархії. Також вказувалося на необхідність створення двопалатного парламенту, в якому нижня палата обиралася б шляхом прямого таємного голосування всіх громадян Бахрейну, враховуючи жінок, а верхня призначалася б урядом із представників усіх прошарків бахрейнського суспільства. Жінки Бахрейну вперше здобували право обирати і бути обраними до органів законодавчої влади [46, с. 167].

Опозиція, що базувалася в Лондоні, виступила проти цього проєкту. Вона наполягала на поверненні до Конституції 1973 р., як основи для проведення процесу демократизації. Згідно з Конституцією 1973 р., парламент був однопалатним і виборчим, що, на думку опозиційних політиків, є більш демократично. Однак у країні було призначено проведення референдуму, в ході якого і повинно було бути вирішено ці проблемні питання.

14 лютого 2001 р. в Бахрейні було проведено референдум (в якому вперше брали участь і жінки) у зв'язку з прийняттям “Хартії національної дії”, яка документально зафіксувала готовність правлячого сімейства Аль Халіфа до проведення комплексу перетворень і реформи політичного устрою країни. Хартію схвалило 98,4% населення Бахрейну. 14 лютого, але вже наступного року (2002), шейх Хамад підписав закон про внесення поправок до Конституції країни 1973 р. Відповідно до них емірат Бахрейн було перетворено в конституційне королівство, еміра проголошено королем, а Консультативну раду (Меджліс аш-шура) розпущено. Шейх Хамад бен Сальман аль-Халіфа висловив надію на гармонійне співіснування демократії з королівським режимом [65, с. 240]. Політичні партії було офіційно заборонено, однак це не заважало так званим “політичним клубам” відкрито вести активну суспільну діяльність.

Було оголошено також проведення муніципальних виборів (9 травня 2002 р.) і виборів до парламенту (Національну асамблею) країни (24 жовтня 2002 р.). За результатами виборів Бахрейн став першою країною Перської затоки, в якій жінки отримали право обирати і бути обраними, причому як до місцевих органів самоуправління, так і до парламенту [66, с. 356].

Одним із кроків, спрямованих на розширення прав жінок, стало створення в 2001 р. Вищої ради бахрейнських жінок на чолі з дружиною

еміра. У квітні 2002 р. було призначено першу жінку-міністра, яка зайняла посаду міністра охорони здоров'я [46, с. 168].

Проте, незважаючи на деякі позитивні зрушення в політичному житті, у королівстві продовжували існувати й поглиблюватися свої проблеми. Головна з них стосувалася того, що правляча династія і політична еліта дотримувалася сунітського спрямування в ісламі, а більшість населення – були шиїтами, позбавленими можливості політичної участі. В результаті протиріччя між сунітами та шиїтами призвели до того, що Бахрейн повною мірою відчув на собі вплив “арабської весни”. На тлі політичної кризи 2010–2011 рр. у Бахреїні спалахнули антиурядові повстання [72, с. 396]. Ситуація розвивалася за дуже заплутаним сценарієм щодо масштабності та від початку занадто жорстокої позиції влади до виступів протесту. Задля розв'язання конфлікту знадобилося введення військ РСАДПЗ, щоб збалансувати сили на користь правлячого дому Аль-Халіфа.

У 2000-х рр. Бахрейн стає визнаним торговельним і фінансовим центром не тільки регіонального, але і міжнародного значення. У цей період підхід, заснований на державному регулюванні економіки, було замінено ліберальним спрямуванням. Діяльність уряду і відповідних організацій сфокусувалася на вдосконаленні регулювання, підвищенні ефективності економіки, залученні міжнародних стандартів і адаптації до нових тенденцій розвитку в глобальному масштабі [2, с. 42-43]. У 2004 р. було прийнято так звану “програму Нафі”, спрямовану на “бахреїнізацію” і розвиток малого та середнього бізнесу, стимулювання сфери послуг, вдосконалення системи обслуговування, пов'язаної з офшорною банківською діяльністю, прискорення розвитку туристичного потенціалу. І протягом першого десятиліття XXI ст. ця стратегія неухильно втілюється в життя [19, с. 115].

Володіючи відносно невеликими запасами паливних ресурсів, Бахрейн завжди прагнув скористатися вигідним географічним

положенням для досягнення статусу торгового та фінансового центру країн Перської затоки [66, с. 355]. Завдяки цьому, а також розвиненій сервісній і транспортній інфраструктурі та сучасній телекомунікаційній базі, все більша кількість іноземних компаній і банківських інститутів обирала Бахрейн як регіональну штаб-квартиру. Економічна політика держави характеризувалась цілеспрямованістю та продуманістю. Держава забезпечила режим всебічного сприяння приватному бізнесу, розробивши законодавство, що є одним із найбільш м'яких і ліберальних у світі [75, с. 25-26].

Офшорні банки у цей час стають новим компонентом фінансової системи країни, що суттєво надає Бахрейну реальної ваги в світовій економіці. З моменту заснування в серпні 2004 р. Bahrain Investors Center, який лише за перший рік свого існування залучив 800 млн дол. інвестицій, зареєстрував 260 іноземних компаній, а угода про вільну торгівлю зі США, що набула чинності у 2006 р., привернула увагу до Бахрейну і сусідніх країн великої кількості американських інвесторів. Це була перша угода про зону вільної торгівлі, підписаної США з державами Перської затоки [19, с. 118-119].

У 2008 р. газета "Financial Times", спираючись на оцінки всіх аспектів ведення бізнесу, проведення економічних реформ та рівня життя у країнах арабського світу, присвоїла Бахрейну звання "Найкращої країни майбутнього на Близькому Сході". Бахрейн також здобув перемогу в номінаціях "Найкраща стратегія залучення інвестицій" і "Найкращі людські ресурси" та зайняв призові місця у категоріях "Найкращий економічний потенціал", "Найкраща якість життя для експатріантів" і "Найкращі комунікації й транспорт" [75, с. 25]. А за рейтингом економічної свободи, Бахрейн у 2010 р. вийшов на 13 місце в світі [19, с. 112].

У 2011 р. Бахрейн стає єдиною країною близькосхідного регіону, яка увійшла до двадцятки найбільш відкритих економік світу. За

рейтингом економічних свобод Бахрейн посів 10 місце, обігнавши Катар одразу на 17 позицій [72, с. 396].

Завдяки достатньо ефективному використанню своїх унікальних особливостей Бахрейну вдалося досягти значного економічного прогресу. Незважаючи на обмеженість природних, територіальних і людських ресурсів, королівство поступово зміцнює свої позиції на регіональному та міжнародному рівні і прагне створити економіку сучасного типу [2, с. 41].

На економічний розвиток Кувейту початку ХХІ ст. негативним чином вплинули події кінця ХХ ст., а саме іракська криза і окупація країни (серпень 1990 р.). Серйозні наслідки цього періоду було подолано після звільнення країни і повернення до мирного життя в лютому 1991 р., але Кувейт все ж не зміг повернутися до колишніх темпів економічного зростання. Ще одним фактором, що призвів до відставання економічного розвитку Кувейту від сусідніх держав, стала внутрішньополітична нестабільність, яка проявилася в низці політичних криз першого десятиліття ХХІ ст., викликаних протистоянням між урядом і парламентом [53, с. 606].

Постійні зміни складу уряду свідчили про те, що політична система Кувейту знаходиться на етапі коригування. Сутички між парламентом і урядом, а також парламентом та правлячим сімейством проявлялися в гострих дискусіях між представниками цих гілок політичної влади під час різноманітних зустрічей і конференцій [47, с. 17].

Згідно з традиціями Кувейту, емірами почергово ставали представники двох гілок правлячого сімейства – Аль Джабер і Аль Салем. На початку ХХІ ст. це правило було порушено. Посилення ролі парламенту дозволило йому не затвердити кандидатуру спадкоємця престолу Саада Аль-Абдалли Ас-Салема Ас-Сабаха і запропонувати на місце нового еміра Сабаха Аль-Ахмеда Ас-Сабаха, що був

представником сімейства Аль Джабер. Такі протиріччя між парламентом і урядом стають традиційним явищем для Кувейту [73, с. 174-175].

Важливим для політичного розвитку Кувейту став 2009 р. У травні цього року, відбулися нові вибори до Національної ради. Їх головним результатом стала перемога жінок-кандидатів (закон, який надавав політичні права жінкам, було прийнято в 2005 р.). Вперше в історії Кувейту членами парламенту стали чотири жінки – Маасума Аль-Мубарак, Асиль Аль-Ауді, Рауля Дашті та Сальва Аль-Джассар [49, с. 140]. Перемога, здобута жінками на парламентських виборах 2009 р., була одним із свідчень тих позитивних перетворень, що відбувалися в кувейтському суспільстві. Воно демонструвало своє прагнення до справжньої демократизації політичного життя. Незважаючи на певні недоліки, політична система Кувейту була найбільш відкритою серед усіх членів Ради співробітництва, і протягом всієї історії країна мала парламентське життя та конкурентну виборчу систему. Однак через структурну і політичну слабкість, ефективна робота парламенту була обмежена [84, с. 117].

У контексті подій “арабської весни” в Кувейті також відбулися мітинги і демонстрації. Дослідниця Олена Мелкумян зазначає, що їх правомірно розглядати як продовження попередньої боротьби парламентської опозиції з урядом, спрямованої проти корупції і на розширення політичних прав громадян, а також подальший розвиток демократичного процесу в країні [47, с. 31].

Перший виступ у Кувейті пройшов 19 лютого 2011 р. у місті Джахра. Його організувала так звана група “особи без громадянства (бідун)”. Організатори і учасники демонстрації намагалися акцентувати увагу кувейтської влади до проблеми “осіб без громадянства”. Це специфічне для Кувейту питання виникло після прийняття у 1959 р. закону про кувейтське громадянство, згідно з яким громадянином емірату вважався кожний, хто проживав у Кувейті до 1920 р., мав житло

на момент прийняття закону і батьків-кувейтців. Частина населення, більшістю бедуїни, не надали необхідних документів і не отримали кувейтського громадянства. Варто зазначити, що демонстрації “бідун” не були антиурядовими, вони лише вимагали надати їм громадянство або, хоча б, надати ті ж права, якими користувалися кувейтські громадяни: безкоштовна освіта і медичне обслуговування, можливість займати посади в державних структурах [47, с. 31-32].

Демонстрації продовжувалися і в наступні роки. Тож влада усвідомила необхідність вирішення цієї проблеми і здійснила низку заходів на зменшення її гостроти: надали робочі місця, міністерство оборони прийняло рішення про розповсюдження можливості служби в армії на “бідун”, але за певних умов; багатьом було надано громадянство.

Проте демонстрації “бідун” були обмеженими за кількістю учасників та їхніми вимогами. Загальнонаціонального ж характеру набули мітинги, що проходили під лозунгами відставки прем'єр-міністра та проведення демократичних реформ. Масові акції протесту не були спрямовані проти існуючого режиму (на відміну від інших арабських держав), їх метою було вдосконалення цієї політичної системи, що вже склалася в інтересах її подальшої демократизації. У результаті відставка прем'єр-міністра стала кульмінацією антиурядових виступів, адже саме це і було головною метою [47, с. 33, 38]. Такі кроки дозволили владі втримати ситуацію під контролем, однак політичній стабільності Кувейту було завдано значної шкоди.

Початок XXI ст. для Оману – це етап продовження проведення помірних політичних реформ, розпочатих наприкінці минулого століття. У вересні 2000 р. відбулися перші прямі вибори до Консультативної ради, нижньої палати парламенту. До виборчих списків потрапила незначна частина громадян країни, не більше 25% від загальної кількості. В 2002 р. виборчий закон було змінено і всі громадяни, і

чоловіки, і жінки, що досягли 21-го року, отримали право брати участь у виборах. У 2003 р. відповідно до нового закону відбулися вибори до Консультативної ради. У них взяло участь 195 тис. чол., що становило 74% усіх виборців. Кандидати виставляли свої кандидатури самостійно. Вони не представляли які-небудь суспільно-політичні чи релігійні організації. Варто зауважити, що серед кандидатів було 27 жінок, але лише дві з них було обрано [46, с. 229].

У жовтні 2007 р. призначено нові вибори. Вперше було надано дозвіл вести передвиборчу кампанію. Серед зареєстрованих 388 тис. виборців, у виборах взяло участь 63%. Кількість кандидатів була неймовірно високою: 631 чол., з них 21 жінка, проте жінки не змогли здобути перемогу на виборах [67, с. 225].

Султан Кабус сприяв розширенню прав жінок і своїми указами призначав жінок на вищі державні посади. У березні 2003 р. перша жінка стала міністром в уряді країни. У 2004 р. до складу уряду було введено ще одну жінку. Окрім того, в цьому ж році султан Кабус призначив до складу прокурорського корпусу, що складався з 29 членів, 5 жінок. Була збільшена кількість жінок, що входили до складу верхньої палати парламенту – Державної ради. Їх кількість у 2007 р. зросла до 14 порівняно з 9 минулого складу Державної ради. Жінки активно просувались і в дипломатичному процесі. У 2000-і рр. посаду посла в США при ООН зайняли жінки [46, с. 229].

Наслідком такої політики султана Кабуса стало те, що оманських жінок почали призначати на відповідальні посади в державних установах, в дипломатичній галузі, вони беруть участь в роботі парламенту, з кожним роком збільшується частка працевлаштованих жінок та їх чисельність в загальному складі економічно активного населення. Окрім того, жінки відіграють активну роль в бізнесі.

На початку XXI ст. в Омані не було помічено підвищеної діяльності терористичних груп. Хоча в 2004 р. було заарештовано 31

людину, всі вони були громадянами Оману, ібадитами за релігійною приналежністю. Їх звинуватили в організації змови з метою створення ісламської держави. У червні 2005 р. султан Кабус помилував арештованих, проте все ж у 2007 р. було створено Національний комітет з питань боротьби з тероризмом [46, с. 230].

Події “арабської весни” не оминули і Оман. Акції протесту розпочалися 16 лютого 2011 р. у місті Сохар, промислового центрі країни. Вимоги учасників мітингу були здебільшого економічні: створення нових робочих місць, підвищення заробітної плати, покращення умов праці. Також висувалися і вимоги щодо відставки деяких міністрів, яких звинувачували в корупції. Пізніше розпочалися демонстрації та мітинги в Маскаті. Знову ж таки, більшість вимог мали економічне і соціальне забарвлення, але були серед них і політичні: проведення конституційної реформи, надання громадянам країни ширших свобод [46, с. 231].

Протести в Омані поступово знижували свою інтенсивність за мірою того, як влада надавала все більше пільг громадянам і виконувала їх вимоги. Для стабілізації ситуації в серпні 2011 р. уряд збільшив на 9% фінансування будівництва житла. У січні 2012 р. було збільшено інвестиції на створення нових робочих місць, соціального забезпечення і боротьби з безробіттям.

Також 15 жовтня 2011 р. відбулися вибори до парламенту і муніципальної ради. Варто відзначити, що політична активність оманських громадян значно зросла: кількість кандидатів збільшилася на 70% порівняно з виборами 2007 р., а кандидатів-жінок – зросла до 77 порівняно з 21 у 2007 р. [46, с. 233].

Остерігаючись виснаження нафтових ресурсів і з метою підтримки своєї економіки, оманський уряд усвідомлює необхідність розвитку нових галузей економіки, щоб підготувати країну до етапу, коли запаси гідрокарбонатів буде вичерпано. Тож уряд звернув увагу на туристичний

сектор. У 2006 р. розпочалося будівництво курорту в районі Сур, а на початку 2011 р. в 40 км від столиці зведено найбільший на Близькому Сході ботанічний сад, де представлено зразки усіх видів флори Оману. Проте влада стримує проникнення іноземного капіталу в туристичний бізнес, надаючи переважну можливість місцевим підприємцям [19, с. 282-283].

Загалом Оман поряд з іншими монархіями Перської затоки, виглядає зоною стабільності і відрізняється сприятливою суспільно-політичною та соціально-економічною обстановкою.

Отже, як бачимо, економічне й політичне становище країн Перської затоки на початку XXI ст. як і раніше, тісно пов'язано зі світовою кон'юктурою ринку нафти і газу. Продовжуючи модернізаційні процеси, розпочаті ще в другій половині минулого, XX ст., арабські монархії змогли створити суттєвий базис фінансової стабільності. Розуміючи, що поклади вуглеводнів виснажуються, уряди цих країн намагаються вирішити проблему завчасно, звертаючи увагу на альтернативні джерела енергії, розвиваючи інші галузі економіки, наприклад, туристичний сектор. Також було відзначено необхідність проведення економічних реформ і лібералізації, еліта арабських монархій виступила за більшу відкритість своїх економік.

Політичні ж процеси в арабських державах Затоки на початку XXI ст. протікали нерівномірно, що було продемонстровано у 2011 р. ("арабська весна"), і були взаємозалежні з економічними перетвореннями. Поступово відбувалася демократизація та лібералізація політичного життя, розширювалися права жінок, що свідчило про позитивні зрушення в суспільствах арабських монархій. Звісно ці процеси протікали по-різному в кожній країні, адже їх парламенти володіли неоднаковим політичним досвідом і повноваженнями, а також не можна забувати, що традиційна форма правління зі спадковою владою правлячого сімейства залишалася незмінною.

РОЗДІЛ 5

ЗВ'ЯЗОК ТЕМИ ІЗ ВИКЛАДАННЯМ КУРСУ ІСТОРІЇ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Проблема політичних та економічних трансформаційних процесів в країнах Аравійського півострова, що відбувалися тут протягом другої половини ХХ – на початку ХХІ ст. віднайшла своє місце не лише в ґрунтовних працях науковців, але й на сторінках навчальних програм зі всесвітньої історії для учнів 11-х класів закладів загальної середньої освіти. Тож різні аспекти кваліфікаційної роботи можуть бути використані під час викладання курсу історії в 11-х класів, у відповідності до таких тем, як “Розпад світової колоніальної системи”, “Розвиток провідних країн Азії, Африки та Латинської Америки в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.”, “Країни Африки та Близького Сходу в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.”, “Країни Близького та Середнього Сходу”, “Міжнародні відносини в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.”, “Арабська весна”.

Під час вивчення на уроках всесвітньої історії теми про світову колоніальну систему й її розпад не можна оминати увагою і монархії Аравійського півострова. Варто акцентувати увагу учнів на тому, що зона Перської затоки, а відповідно і країни, що там розташовані, опиняються в полі зору інших країн саме після відкриття перших нафтових родовищ (перша половина ХХ ст.). Адже внаслідок бідності регіону, географічних і кліматичних особливостей, потужні світові держави не надто і втручалися в життя арабського суспільства цієї території. Однак після виявлення нафтогазових покладів, країни Заходу (Великобританія, США) прагнули закріпити тут своє панування і скористатися усіма вигідними перспективами володіння цією територією. У подальшому саме діяльність англійців, подекуди навіть

несвідома, спричинила початок політичних перетворень в арабських державах Затоки.

Безпосередньо політичні й економічні перетворення аравійських монархій у досліджуваний період розглядаються учнями на уроках всесвітньої історії при вивченні тем про розвиток провідних країн Азії та Африки, країн Близького та Середнього Сходу в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Ось саме на таких уроках доцільно звернути увагу одинадцятикласників на особливості політичних та економічних процесів у таких державах Близького Сходу, як Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Оман і Бахрейн; пояснити в чому полягала унікальність періоду другої половини ХХ – початку ХХІ ст. для цієї групи країн; розглянути поступ інтеграційних процесів між арабськими монархіями Перської затоки.

Ця проблематика гармонійно перетікає у вивчення наступної теми з курсу шкільної історії про міжнародні відносини в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Саме протягом цього часу країни Аравійського півострова перетворюються в дійсно впливових гравців на світовій арені, стають повноцінними суб'єктами міжнародної політики, що було спричинено ґрунтовною та кардинальною модернізацією аравійських монархій у сфері політики та економіки.

Окремо варто розглянути зі здобувачами загальної середньої освіти на уроках всесвітньої історії тему “Арабська весна”, що також внесена до навчальної програми, адже це були особливі події в історії арабських країн, зокрема і в аравійських монархіях Затоки. “Арабська весна” продемонструвала складність і нерівномірність політичних перетворень в країнах Аравійського півострова. Також слід звернути увагу на впровадження деяких елементів демократизації та лібералізації усіх сфер життя арабського суспільства, що мало місце на початку ХХІ ст.

Отже, як бачимо, проблематика політичного й економічного розвитку країн Перської затоки в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. посідає чільне місце у викладанні курсу всесвітньої історії одинадцятикласникам у закладах загальної середньої освіти про, що свідчить наявність відповідної тематики у навчальних програмах.

ВИСНОВКИ

У ході розробки теми кваліфікаційної роботи на основі широкого кола джерел було досліджено особливості економічних і політичних перетворень другої половини ХХ – на початку ХХІ ст. в країнах Аравійського півострова, до якого входять Королівство Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Держава Катар, Королівство Бахрейн, Держава Кувейт і Султанат Оман; охарактеризовано загальні риси політичних систем країн Аравійського півострова та становлення їх політичної й економічної незалежності, проаналізовано вплив Заходу на процес реформування політичної системи та економічних перетворень в країнах Аравії, прослідковано вплив політичної самостійності, здобутої аравійськими монархіями, на процеси економічних змін; розглянуто основні вектори розвитку економіки аравійських монархій, тобто нафтової і газової промисловості та досліджено особливості політичних й економічних процесів в аравійських монархіях на початку ХХІ ст.; а також досліджено зв'язок теми з викладанням курсу історії у закладах загальної середньої освіти.

Небагато існує таких країн, які за короткий проміжок часу змогли здійснити надзвичайно стрімку трансформацію з архаїчної, бідної общини в сучасне, багате і процвітаюче суспільство. Саме до такої групи країн належать аравійські монархії, розташовані в зоні Перської затоки. Швидкісні за темпами і якісні за змістом модернізаційні перетворення, а в подальшому їх розвиток і вдосконалення, у сфері політики та економіки припадають на другу половину ХХ – початок ХХІ ст.

Стартовим етапом процесів докорінного реформування і трансформації в країнах Аравійського півострова стала друга половина ХХ ст. – час виявлення в цьому регіоні надзвичайно багатих покладів енергетичних ресурсів таких, як нафта і газ. Саме завдяки великим

доходам від нафтогазового сектору аравійські монархії змогли розпочати економічні та політичні перетворення.

Велику роль у формуванні Перської затоки як геополітичного регіону, відіграло здобуття країнами Аравійського півострова політичної незалежності, що надало можливість аравійським монархіям розпочати самостійно визначати свою зовнішню політику й будувати відносини з сусідніми державами. Процес оформлення адміністративно-державного устрою аравійських монархій проходив нерівномірно, під впливом Заходу, зокрема, Великобританії. Загалом, створення централізованого державного апарату в країнах Перської затоки багато в чому було заслугою британських резидентів і політичних радників, які брали безпосередню участь у процесі державного будівництва в аравійських монархіях. Запозичення окремих рис західної політичної моделі в країнах Аравійського півострова виявилось загалом малоуспішним й неефективним. Діяльність парламентів і Консультативних рад у монархіях Аравійського півострова не перетворила ці країни в парламентські монархії.

Результати аравійської модернізації в економічній сфері виявились настільки ж вражаючими і неоднозначними, як і в політичній.

Друга половина ХХ ст. кардинально модифікувала життя монархій Аравійського півострова. Економіку торгівлі і перлового промислу замінила економіка нафти. Для того, щоб мати доступ до величезних нафтогазових покладів на своїй території, монархії Аравійського півострова насамперед повинні були володіти достатнім рівнем політичної самостійності, що дозволило б контролювати власну нафтову промисловість, мати вплив на механізм ціноутворення на світовому ринку нафти. Тож економічні перетворення в країнах Аравійського півострова мали політичне підґрунтя, адже економічна модернізація аравійських монархій була багато в чому продовженням процесів, що розпочалися після здобуття ними політичної незалежності. Наявність

величезних енергетичних ресурсів створило об'єктивні умови і надало можливості для економічної модернізації в цій групі держав.

На початку XXI ст. починають з'являтися нові тенденції в економічному та політичному розвитку країн Аравійського півострова. Представники влади у монархіях Перської затоки усвідомлюють обмеженість і несталість енергетичних ресурсів. У ході вирішення цієї проблеми відбувається коригування політичних концепцій та соціально-економічних програм лідерів аравійських монархій.

Політичні перетворення в аравійських монархіях на початку XXI ст. відбувалися нерівномірно, свідченням чого став 2011 рік – “арабська весна”, адже їх парламенти володіли різними повноваженнями й досвідом. Традиційна система успадкування влади була і залишається незмінною, проте все ж з'являються деякі елементи демократизації та лібералізації у політичній сфері. Звісно демократизація в монархіях Аравійського півострова не повторює і не може повторити західного досвіду. Вона розвивається на власній основі.

У перспективних економічних планах країн Перської затоки, акцентовано увагу на необхідності реформатування економічної структури і проведення диверсифікації економіки, щоби підвищити відсоток доходів, отриманих від секторів, не пов'язаних з нафтою та газом: туризм, альтернативні джерела енергії (сонце, вітер, водні ресурси та ін.), транспортна система, освоєння космосу. Тож, незважаючи на величезну залежність від енергетичних ресурсів, на початку XXI ст. арабські держави Затоки спрямовують свої плани на прискорення їх економічного розвитку, прагнуть зробити його стійким, незалежним від кон'юнктури світового ринку нафти і газу.

Задля подолання викликів XXI ст. також поглиблюються інтеграційні процеси між державами Перської затоки. Особливо цьому сприяла, створена ще в 1981 р., Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ).

Загалом, можна зробити висновок, що після закінчення Другої Світової війни і з початком інтенсивних розробок нафтогазових родовищ на Аравійському півострові, країни регіону стали піддаватися наймогутнішому впливові західного капіталізму. Завдяки наявності в своїх надрах величезних запасів вуглеводневої сировини Бахрейн, Катар, Кувейт, Саудівська Аравія, Оман і Об'єднані Арабські Емірати продемонстрували світові приклад успішної модернізації соціально-економічної і політичної структури традиційного суспільства в досить стислий проміжок часу, в період з 1960-х по 1980-ті рр. У подальші роки ХХ – на початку ХХІ ст. продовжується стабільне процвітання в усіх сферах життя країн Аравійського півострова. Звісно ці держави не були позбавлені внутрішніх проблем, що й продемонстрував 2011 р., але прагнення суспільства аравійських монархій до демократизації, до створення громадянського суспільства, боротьба за розширення прав жінок, усвідомлення владою необхідності продовження розпочатих реформ – усе це свідчить про позитивні зрушення в арабських державах Затоки. Тому ці шість країн, об'єднані в Раду співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ), на сьогодні займають особливе місце на економічній і, як наслідок, політичній мапі світу.

Окремо варто зауважити про зв'язок теми з викладанням курсу історії у закладах загальної середньої освіти. У ході дослідження було виявлено, що проблема політичних та економічних змін в країнах Аравійського півострова у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. розглядається учнями 11-х класів на уроках всесвітньої історії під час вивчення теми про розвиток країн регіону Близького Сходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абумуфрех М. Проблеми та перспективи процесу економічної інтеграції в регіоні Перської затоки. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна*. 2012. Вип. 39. С. 161-164.
2. Айдрус И. А. Внешнеэкономический сегмент Бахрейна: развитие в XXI веке. *Международная торговля и торговая политика*. 2016. № 4 (8). С. 39-51.
3. Айдрус И. А. Нефтегазовая промышленность Королевства Бахрейн: основные направления модернизации. *Региональная экономика: теория и практика*. 2016. № 3. С. 189-200.
4. Айдрус И. А. Развитие нефтехимической промышленности Королевства Бахрейн. *Вестник РУДН. Серия: Экономика*. 2017. № 3. С. 367-380.
5. Алсаяд Мохамед Джаафар Энергетический сектор Бахрейна в современных условиях: проблемы и перспективы. М.: Российский университет дружбы народов, 2011. 177 с.
6. Асанбаев М. Б. Аравийские монархии: общество, власть и государство. Алматы: Казахстанский центр гуманитарно-политической конъюнктуры, 2009. 208 с.
7. Ахмедов В. М. Армия и политика на Ближнем Востоке. *Ближний Восток и современность*. 2007. № 33. С. 29-51.
8. Богатуров Д. С. Государства Персидского залива в XXI веке: социально-экономическое положение. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2015. № 5 (2). С. 10-15.
9. Бочарова Л. С. Арабский мир и вызовы XXI века. *Вестник РГГУ*. 2009. № 13. С. 13-27.
10. Гасымов Н. А. Саудовская Аравия после “арабской весны”: внутривосточные процессы и перспектива реформ. *Сравнительная политика*. 2014. № 3 (17). С. 152-158.

11. Гукасян Г. Л. Некоторые проблемы банковского сектора в арабских странах Персидского залива. *Арабские страны Западной Азии и Северной Африки (Новейшая история, экономика, политика)*. 1997. № 3. С. 11-19.
12. Гукасян Г. Л. Проблемы экономической реформы в Саудовской Аравии. *Ближний Восток и современность*. 2003. № 18. С. 395-407.
13. Гусаров В. И. Возрастание роли нефтяного фактора в развитии арабских стран. *Ближний Восток и современность*. 1997. № 3. С. 15-22.
14. Гусаров В. И. Новые тенденции экономического развития арабских стран (первые годы XXI столетия). *Арабские страны Западной Азии и Северной Африки: материалы VII конференции*. 2012. С. 44-52.
15. Денисов Н. А. Некоторые особенности социально-экономического развития султаната Оман. *Арабские страны Западной Азии и Северной Африки (Новейшая история, экономика, политика)*. 1997. № 3. С. 24-27.
16. Дербенев А. С. Катар в конце XX – начале XXI в.: динамика политических процессов. *Вестник Моск. ун-та*. 2019. № 1. С. 39-53.
17. Донцов В. Е., Чурилина Т. А. Политические системы монархий Аравийского полуострова. *Политические системы и политические культуры Востока*. 2007. С. 185-231 с.
18. Единое экономическое соглашение стран Совета сотрудничества арабских государств Персидского залива (ССАГПЗ). URL: <https://www.worldislamlaw.ru/?p=182> (дата звернения: 2020 г.).
19. Жданов С. В. Арабские страны в мировой экономике: учеб. пособие. М.: МГИМО-Университет, 2015. 394 с.
20. Журавлев А. Ю. Социально-экономическое развитие Бахрейна (1930–1990 гг.). *Ближний Восток и современность*. 1997. № 3. С. 30-100.

21. Закария М. Г. Основные направления социальной политики нефтяных монархий Аравии в условиях прекращения “нефтяного бума”. *Арабские страны Западной Азии и Северной Африки (Новейшая история, экономика, политика)*. 1997. № 3. С. 35-39.

22. Закария М. Г. Стратегия экономического развития нефтяных монархий Аравии в условиях прекращения “нефтяного бума”. *Арабские страны Западной Азии и Северной Африки (Новейшая история, экономика, политика)*. 1997. № 3. С. 28-34.

23. Закария М. Г., Яковлев А. И. Нефтяные монархии Аравии на пороге XXI в. М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 1998. 119 с.

24. Замикула М. О. Зовнішня та безпекова політика Саудівської Аравії в умовах актуальної дестабілізації Близькосхідного простору. *Стратегічна панорама. Серія “Політика”*. 2018. № 1. С. 40-49.

25. Зотин А. Саудовская Аравия: островки эффективности в море расточительности. *Сравнительная история нефтезависимых экономик конца XX – начала XXI века*. 2017. С. 89-108.

26. Иванова И. П. Стратегия промышленного развития в нефтяных аравийских монархиях в контексте взаимодействия современных экономических и экологических проблем. *Арабские страны Западной Азии и Северной Африки (Новейшая история, экономика, политика)*. 1997. № 3. С. 45-50.

27. Игошина Ж. Б. Риски “арабской весны” и их значение для ближневосточного курса Украины. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2013. Т. 18, Вип. 1 (17). С. 106-116.

28. Исаев В. А. Использование арабскими странами доходов от нефти на социально-экономические нужды. *Ближний Восток и современность*. 1996. № 2. С. 3-16.

29. Исаев В. А., Егорин А. З. Объединенные Арабские Эмираты. М.: Институт востоковедения РАН, 1997. 320 с.

30. Исаев В. А., Филоник А. О. Королевство Бахрейн. М.: АСТИ-ИЗДАТ, 2006. 292 с.
31. Исаев В. А., Филоник А. О. Катар: три столпа роста (социально-экономический очерк). М.: Институт востоковедения РАН, 2015. 320 с.
32. Исаев В. А., Филоник А. О. Новая роль суверенных фондов в экономическом развитии арабских монархий Персидского залива. *Вестник Моск. ун-та*. 2019. № 4. С. 109-126.
33. Исаев В. А. Эмираты: дорога длиной в 25 лет. *Ближний Восток и современность*. 1997. № 3. С. 101-107.
34. Касаев Э. О. Катар – активный спонсор “арабской весны”: предпосылки, последствия и российский фактор. *Ближний Восток и современность*. 2014. Выпуск 48. С. 37-49.
35. Касаев Э. О. Катар: состояние ТЭК и оценка инвестиционного климата. *Ближний Восток и современность*. 2009. № 39. С. 130-152.
36. Конституція Катару. URL: <https://web.archive.org/web/20041024231923/http://english.mofa.gov.qa/details.cfm?id=80> (дата звернення: 2020 р.).
37. Конституція Кувейту. URL: <http://artlibrary2007.narod.ru/konstitucii.html> (дата звернення: 2020 р.).
38. Конституція Об'єднаних Арабських Еміратів. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=89&attempt=2> (дата звернення: 2020 р.).
39. Конституція Оману. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=88> (дата звернення: 2020 р.).
40. Косач Г. Г. Саудовская Аравия и “арабская весна”. *Свободная мысль*. 2012. № 5-6 (1633). С. 91-101.
41. Косач Г. Г. Саудовская Аравия – социально-экономическая трансформация. *Труды Института востоковедения РАН*. 2019. Вып. 26. С. 585-600.

42. Лосев Ю. И., Комерова И. В. Саудовская Аравия во взаимоотношениях с княжествами Залива в период с 1968 по 1973 гг. *Российский научный журнал*. 2007. № 1. С. 101-107.

43. Мелкумян Е. С. Арабские монархии: моделирование регионального пространства и “арабская весна”. *Вестник РГГУ*. 2013. № 1 (102). С. 126-134.

44. Мелкумян Е. С. Бахрейн: современные проблемы политического развития. *Ближний Восток и современность*. 2007. № 31. С. 82-90.

45. Мелкумян Е. С. Внутривосточное развитие ОАЭ в 2000-е годы. *Ближний Восток и современность*. 2016. Выпуск 50. С. 90-100.

46. Мелкумян Е. С. История арабских стран. Государства Залива в XX – начале XXI века: учеб. пособие для академического бакалавриата. М.: Юрайт, 2018. 240 с.

47. Мелкумян Е. С. Кувейт в 2000-е гг.: внутривосточное развитие и внешняя политика. М.: Институт Ближнего Востока, 2012. 112 с.

48. Мелкумян Е. С. Кувейт: новый этап в развитии демократии. URL: <http://www.iimes.ru/?p=4188> (дата звернения: 2020 г.).

49. Мелкумян Е. С. Политические процессы в Кувейте на рубеже XX-XXI в. *Арабские страны Западной Азии и Северной Африки: материалы VII конференции*. 2012. С. 127-150.

50. Мелкумян Е. С. Развитие арабских монархий Залива: прорыв в будущее. *Азия и Африка сегодня*. 2020. № 2 (751). С. 37-42.

51. Мелкумян Е. С. Регион Залива: конфликты, компромиссы, сотрудничество. М.: Институт Ближнего Востока, 2008. 284 с.

52. Мелкумян Е. С. Регион Персидского залива в мировой политике: история и современность. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2015. № 3. С. 82-89.

53. Мелкумян Е. С. Стратегия развития арабских монархий Залива: основные приоритеты. *Труды Института востоковедения РАН*. 2019. Вып. 26. С. 601-610.

54. Мелкумян Е. С. Султанат Оман: некоторые аспекты общественно-политического развития. *Ближний Восток и современность*. 2011. Выпуск 44. С. 108-127.

55. Мовчан А. Объединенные Арабские Эмираты: монархический либерализм. *Сравнительная история нефтезависимых экономик конца XX – начала XXI века*. 2017. С. 109-126.

56. Надир М. К. Реформы как фактор стабильности (опыт ОАЭ). *Ближний Восток и современность*. 2007. Выпуск 31. С. 276-279.

57. Новейшая история стран Азии и Африки (1945-2004): учеб. пособие / В. И. Бузов, под ред. А. А. Егорова. Ростов н/Д: Феникс, 2005. 574 с.

58. Новейшая история стран Азии и Африки: XX век: учеб. для студ. высш. учеб. заведений: в 3 ч. / Под ред. А. М. Родригеса. М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2003. Ч. 3: 1945–2001. 272 с.

59. Подцероб А. Б. Арабские страны в мировой политике и экономике. *Арабские страны Западной Азии и Северной Африки: Материалы VII конференции*. 2012. С. 23-43.

60. Подцероб А. Б. К вопросу обеспечения безопасности в зоне Персидского залива. URL: <http://www.iimes.ru/?p=11606> (дата звернения: 2020 г.).

61. Родионова И. А., Меркулов К. А. Изменение направления развития ОАЭ в начале XXI века. *XI Международная конференция “Российские регионы в фокусе перемен”*. 2016. Ч. 2. С. 155-163.

62. Родригес А. М. Аравийские монархии в XX в.: экономика, политика, социальная структура. Нью-Йорк – Онтарио: Меллен-Пресс, 2000. 408 с.

63. Родригес А. М. Кувейтский кризис 1990-1991 гг.: трудный выбор Саудовской Аравии. *Вестник РУДН. Серия: Международные отношения*. 2014. № 3. С. 187-195.

64. Руденко Л. Н. Экономическая модернизация в арабских странах (конец XX – начало XXI века). Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2017. 236 с.

65. Сапронова М. А. Армия в политическом процессе и конституционном механизме арабских стран. *Армия и власть на Ближнем Востоке: от авторитаризма к демократии (сборник статей)*. 2002. С. 215-226.

66. Сенченко И. П. Королевство Бахрейн. Лики истории. СПб.: Алетейя, 2019. 576 с.

67. Сенченко И. П. Султанат Оман. Легенды, сказания и факты истории. СПб.: Алетейя, 2012. 430 с.

68. Смирнов С. Страны Персидского залива: край нефти и шейхов. *Нефтегазовая вертикаль*. 2003. № 9 (10). С. 85-88.

69. Соболев Е. В. Англо-американское соперничество за нефть Арабских Эмиратов Персидского залива (1923-1938 гг.). Екатеринбург: УрГПУ, 2007. 180 с.

70. Статут Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ). URL: <https://constitutions.ru/?p=2789&attempt=1> (дата звернення: 2020 р.).

71. Субх М. А. Диверсифікація та переорієнтація економіки арабських держав Перської затоки: ретроспективний аналіз (2000–2010 рр.). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2015. Вип. 22 (1). С. 43-51.

72. Успенский Е. Э. Инвестиционный климат в арабских странах Персидского залива в свете событий “арабской весны”. *Мировая экономика и международные экономические отношения. Экономические науки*. 2011. № 12 (85). С. 396-399.

73. Федорченко А. В. От поколения к поколению: проблема преемственности власти в аравийских монархиях. *Ежегодник ИМИ*. 2015. Выпуск 1 (11). С. 167-180.

74. Хамамдех Мухаммад Стратегия нефтяной политики стран – ведущих аравийских нефтеэкспортеров. *Ближний Восток и современность*. 2001. № 11. С. 342-351.

75. Шкваря Л. В. Бахрейнский излом. Финансовую гавань заштормило. *Азия и Африка сегодня*. 2011. № 11. С. 25-30.

76. Шкваря Л. В. Интеграция и дипломатический кризис: современные реалии ССАГПЗ. *Вестник МГИМО-Университета*. 2020. № 13 (2). С. 163-182.

77. Шкваря Л. В. Преобразования в арабских странах ССАГПЗ и некоторые их результаты в XXI веке. *Управление экономическими системами*. 2015. № 7 (79). С. 9.

78. Юрченко В. П. Военное сотрудничество аравийских монархий: намерения и реальность. URL: <http://www.iimes.ru/?p=244> (дата звернения: 2020 г.).

79. Юрченко В. П. Оман: проблемы национальной безопасности. *Ближний Восток и современность*. 2004. № 19. С. 295-307.

80. Яковлев А. И. Модернизация в странах Аравии: предварительные итоги XX в. *Ближний Восток и современность*. 2001. № 12. С. 309-324.

81. Яковлев А. И. Модернизация Саудовской Аравии: итоги и перспективы в начале XXI века. *Восточная аналитика*. 2011. № 2. С. 48-58.

82. Яковлев А. И. О значении субъективного фактора для социально-экономических реформ в Саудовской Аравии в XX веке. *Арабские страны Западной Азии и Северной Африки (Новейшая история, экономика, политика)*. 1997. № 3. С. 86-93.

83. Яковлев А. И. Саудовская Аравия в начале XXI века: государство и проблемы развития. *Восток. Афро-азиатские общества: история и современность*. 2011. № 5. С. 84-95.

84. Gokhan Bacik Hybrid sovereignty in the Arab Middle East: the cases of Kuwait, Jordan and Iraq. New York: Palgrave Macmillan, 2008. 272 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Моцо Катерина Миколаївна,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна
добročесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

02.04.2020
(дата)

(підпис)

Катерина Моцо
(ім'я, прізвище)